
АСПЕКТИ НА ДЪРЖАВНОСТТА В ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКОТО СРЕДНЕВЕКОВИЕ

ВЕСЕЛКА ГЪРКОВА

Веселка Гъркова. АСПЕКТЫ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В ЗАПАДНО ЕВРОПЕЙСКОМ СРЕДНЕВЕКОВЬЕ

В статье исследованы важнейшие аспекты государственности Западноевропейского Средневековья в период первых двух этапов ее развития: V–IX вв., когда основывалась государственность и XI–XIII вв., когда завершалось построение средневекового государства и выявились несколько моделей государственно-национального развития. В работе сделан сравнительный анализ этих моделей на примере трех государств – Франции, Англии и Германии.

Государственность в Западной Европе рассмотрена в нескольких главных ее аспектах: как организованная политическая власть, как работающая система институтов, как реализованная модель развития, а также в контексте проблематики этничности в период Средневековья. В качестве наиболее законченных моделей государственного управления выступают французская и английская, в связи со следующими характеристиками государственности в этих странах: наличие института монархии, территориальное, политико-правовое, национальное и идейное построение государственности и т. д.

Германская модель оказывается специфической в реальностях Западной Европы под влиянием имперской идеи. Во французской модели решающую роль при формировании государства сыграла национальная идея, но так называемая „*religion royale*“ являлась связывающим элементом между монархией и народом. Специфика английской модели проявляется в строгой государственной централизации, в прямом вассалитете и в роли судебной и правовой системы при надстройке государственности над территориями. Во всех моделях показано решающее значение монархии в процессах формирования государственности.

Veselka Garkova. ASPECTS OF STATEHOOD IN THE WEST EUROPEAN MIDDLE AGES

This article treats the most important aspects of state building in the medieval Western European countries in the first two stages of its development: 5–9 c., when the basis of the state are founded, and 11–13 c., when the building of the state is completed, and when several state-national models emerge. They are examined in a comparative analysis of the three european countries France, England and Germany. The building of the state in Western Europe is studied in several important aspects as: the organized political power, including the method of government of society, as realized system of institutions, as a created model of state building as well as in the context of nationality in the Middle Ages. The French and the English models of government are pre-

sented in the article as the two most developed models, because of the following characteristics of the state in this countries: the institution of monarchy, the territorial, political-legal, national and ideological building, etc. Because of the influence of the empirical idea, the German models turned out to be rather specific for the realities of the Western Europe. In the French model the national idea is of greatest importance for the state building, and the so called religion royale is the connection between the monarchy and the people. The English model is specific with its strict state centralisation (the direct vassality) and the role of the judicial and legal system for the establishment of the state power over the territories. The crucial significance of monarchy for the state-educational processes is seen in all these models.

Изследването има за цел да представи най-важните аспекти на държавността в Западноевропейското средновековие в основните ѝ етапи на развитие: V–IX в. – период на полагане на устоите на държавността, XI–XIII в. – период на окончателното оформяне на завършения облик на средновековната държава, очертаване на няколко държавно-национални модела на развитие, и XIV–XV в. – етап на зрялата западноевропейска държавност, когато нови структурни промени бележат началото на Новото време в Западна Европа. Безспорна истина е, че държавата възниква като резултат от създадена вече власт и представлява конкретна реализация на нейните представи и идеи за управление на обществото. В такъв смисъл ние разглеждаме държавата като компонент на държавността, разбираена в субективен план като метод на управление от страна на създадена властова структура и достигнатото в резултат на това ниво на държавна организация.

Като най-важни аспекти на държавността посочваме следните:

а. Държавността като обективно организирана власт и същевременно като метод на управление на обществото. Съдържателни акценти тук са: въпросът за легитимността, институционализацията и монархизацията на властта; властта като договорно отношение между нейните социални носители.

б. Държавността като реализирана институционализация (създаване на държавни институции и структури).

в. Държавността като идейна, респ. политикоправна представа за управление. Роля на средновековното право (обичайно, публично, феодално и пр.) за еволюцията ѝ.

г. Държавността като модел в политическите реалности на Западна Европа.

д. Държавност и нация, т. е. държавността като представа за национално обединение със съответни териториални, политически и етнопсихологически компоненти.

Тези аспекти разглеждаме хронологически и синтезно, тъй като повечето от тях се развиват паралелно и във взаимодействие.

По посочените въпроси могат да се изпишат томове книги, толкова обширни, но и недостатъчно изследвани са те. В изложението ще наблегнем на най-съществените моменти в анализа на държавността през първите два етапа в развитието ѝ, визирайки само големите европейски страни Франция, Англия и Германия. Третият период въвежда промените към нов етап на развитие – модерната държавност на Новото време, и не е обект на настоящото изследване.

Пак уводно ще посочим, че идеите за държавата и държавността са исторически обусловени или, както е казал Марк Блох преди повече от 50 години, всяка историческа епоха има своя собствена представа за миналото, свой Рим, свое Средновековие и свой Ренесанс. Това се отнася в пълна сила за нашия поглед към средновековната държава, натоварен с тежестта на съвременни или близки до тях идейни представи, затова изследването на „далечното“ Средновековие трябва да се извършва с други подходи и средства – с тези на историка, намиращ се в канавата на самото време. Но тъй като това се е удало на малцина изследователи на миналото, за нас, редовите историци, реализацията ще бъде някъде по средата – между собствените, непредубедени представи и интенциите на непознатото всъщност Средновековие.

ПЕРИОДЪТ V–IX В.

Ранносредновековната държава се формира в условията на динамични и съдбоносни промени в историята на Западна Европа. Нахлуването на германските племена по Рейн и Дунав, неудържимо от II в. насам, и усядането им до V в. на територията на Западната Римска империя е неизбежен резултат от два глобални процеса: ускореното политическо, социално и икономическо развитие на варварското общество в хода на военната инвазия и дълбоките кризисни прояви в основни области на западната половина на империята – стопански живот, финанси, търговия, военното дело и държавно управление, където въпреки усилията на реформираната централна власт (доминат) надделяват деструктивните тенденции. Рухващата спойка в римското общество е представена в много произведения на кризисния V в. и може би най-силно в съчиненията на галския историк Салвиан Марсилски: „...защото те (римляните – б. м., В. Г.) предпочитат да живеят като роби, но свободни при варварите, отколкото като свободни, но роби в римската държава. И така името римски гражданин, което някога беше не само високо ценено, но и купувано скъпо, сега доброволно е пренебрегвано и избягвано; и то вече се счита не само за малощенно, но и почти за омразно.“¹ Самата императорска власт подготвя неотменимо гибелта си чрез недалновидната политика на варваризация на армията, тотално разоряване на данъкоплатците в града и селото чрез високи държавни данъци, граждански въстания и въстания на роби и колонии в провинциите Галия и Северна Африка, фракционни борби за власт по места и в центъра, в които не само войската, но и варварите определят изхода на събитията.

В началото на V в. някои германски племена се превръщат в оръдие за военна диктатура на противоборстващите аристократични групировки в Рим и Константинопол. След смъртта на Константин Велики през 337 г. между тримата му синове се разгаря междуособна война, приключила с едноличното управление на Констанций (350–361). Поради съперничеството си с Магненций за трона той привлича на помощ вестготите. При августите на все още неразделената империя Валентиниан (364–375) и Валент (364–378) варваризацията на армията се засилва особено много поради опасността от нахлуванията на перси и араби. През

395 г. държавата е разделена административно на две части – източна и западна, като фактическото управление в източната част е поето от преторианския префект, германец Руфин, а в западната част заради малолетството на Хонорий (395–423) – от вандала Стилихон, *magister militum* (главнокомандуващ войската на императора) и сърегент. Вестготите са от 382 г. федерати на империята, част от тях се християнизират (през 350 г. Библията е преведена на готски език), затова не е чудно, че, водена от властови амбиции, вестготската върхушка в Константинопол подкрепя амбициозния проект на Стилихон за обединение на двете части на империята с център Рим, провален в последния момент поради предателство². Екзекуцията на способния Стилихон от проримски настроената партия през 408 г. бележи началото на края на Западната Римска империя: следват завладяването и опустошаването на Рим през 410 г. от вестготите и от вандалите през 455 г., а през 476 г. последният римски император Ромул Августул е свален от наемника Одоакър. По това време съществуват вече няколко самостоятелни варварски държави – вестготската в Аквитания, вандалската – в Северна Африка и бургундската – в днешна Швейцария. Западният център на империята е овладян за половин столетие от остготите, следвани от лангобардите и най-накрая – от победителите франки. От осемте германски държави, възникнали на политическата карта на Западна Европа, най-дълготрайно и жизнеспособно политическо обединение се оказва франкското кралство, основано от Хлодвиг (482–511). То подчинява впоследствие вестготите в Аквитания, бургундите, тюрингите, алеманите и (при Карл Велики, 768–814) – лангобардите, и се реализира по този начин като окончателен приемник на наследството на Западната Римска империя. С имперския титул на франкския владетел, осветен от папата в Рим през 800 г., се възражда имперската традиция на Запад, *translatio imperii*, политика със съдбоносни последици за съдбата на наследниците на Карл Велики – създадените по силата на Вердюнския договор от 843 г. три европейски държави – Франция, Германия и Италия. В рамките на франкската история следователно протича началната симбиоза между германските традиции и римското наследство, най-интензивна според повечето изследователи в политическата, по-слабо и с по-късни видими резултати – в икономическата, и най-късно – в културната област. Тя полага основите на новия тип държавност – средновековната.

Проблемът за синтеза между античност и варварство присъства в историографията от XVIII в. до днес, като решенията му са константни в няколко определени пункта, други остават спорни и досега. Направените през 70-те и 80-те години мащабни археологически и други изследвания³ показват например по-голямо присъствие на римските технически и производствени форми при франките, отколкото се предполагаше – това е по отношение обаче на непроученото достатъчно икономическо развитие в периода IV–VII в. – земеделие, занаяти, търговия, градски живот. В останалите сфери на развитие на новата цивилизация и особено в политическата област анализите сочат формиращото въздействие на варварското начало⁴. По израза на Арнолд Тойнби „варварите, заимствайки елементите на чуждата им култура, своеобразно ги преработват, приспособявай-

ки ги към своите нужди⁵. На базата на този утилитаризъм при варварите се осъществява *възможният* синтез между античност и Средновековие. Тук е необходимо да изтъкнем и другата, не по-малко важна особеност на посоченото взаимодействие, а именно – доказаната в повечето случаи *непряка* приемственост на римските политически, административни, правни, производствени структури, напр. при използване на послужебната титулатура, дворцовото и административното устройство, института на патроната, имунитета и прекария, на късноримското право, при редица данъчни и законодателни инициативи и др. В случая можем образно да кажем, че „старата“ римска форма се изпълва с ново съдържание, обусловено от новите исторически условия – „тъмното“ Ранно средновековие, раждащо в критичните времена на оцеляване нов дух, нова държавност, нови социални и икономически реалности, ново светоусещане – явления, определени от историците на XVIII и XIX в. като „феодални“. Това определение, пренесено върху всички етапи на развитие на средновековното общество, претърпява много опити за конкретизация или модификация до днес, особено от страна на френската и американската историография, при които надделява в последно време тенденцията към стесняване на съдържателния и териториалния му обхват⁶. И докато най-контroversен остава историографският спор за същността на феодализма (комплексно явление с универсален характер или парциален, т. е. с оглед само на някои негови черти⁷ реализиран локален „феномен“), изследванията през последните 30 години затвърждават сред специалистите окончателно убеждението, че Средновековието проявява във всичките си фази на развитие по-сложни и обхватни интенции в сравнение с изведените от историците характеристики на феодализма. Ще използваме уместния израз на Жорж Дюби, че на това понятие трябва да се гледа като на един от елементите на средновековното развитие, около който се организират и други взаимодействия и структури⁸. Известният френски историк от школата „Анали“ предпочита да вижда във феодализма преди всичко власт, разпръсната между многобройни, независими ядра (сеньориална власт), която концентрира в себе си икономически, съдебни и военни функции, замествайки държавната по места⁹.

Дефиницията на Дюби, един уравновесен и съдържателен вариант според нас, представя оформянето на феодалните структури като една от възможните алтернативи в развитието на европейското общество през Ранното средновековие – когато началната феодализация се съвместява с тенденции от варварския дофеодален обществен строй и с „преустройващите се“ късноримски елементи. Тяхното дифузно и все пак ориентиращо към нова структурна система взаимодействие определя и облика на вместиращата ги рамка – държавата. В процеса на своето изграждане и функциониране тя носи следователно белезите на конфликта, взаимодействието и творческото начало на периода V–IX в.

Представата за държава и власт в Западна Европа израства на основата на различни идейни влияния и общностни начала, чиято симбиоза се проследява най-добре в развитието на франкската държава. От всички германски държави на територията на Западната Римска империя тук най-динамично, при благоприятни исторически обстоятелства и след един, да го

наречем „инкубационен“ период (V–VII в.), се извършва германско-римският синтез. Анализът на оскъдната изворова база на Ранното средновековие (обичайното право на франките – Салическият закон от 511 г., документите на франкската канцелария, законодателството и на други варварски владетели, хроники, приписки, археологически и други веществени паметници на епохата) категорично показва, че властовото управление през Ранното средновековие представлява по-нататъшно развитие преди всичко на древногерманските държавностни традиции. Римското държавно устройство се усвоява главно утилитарно, т. е. с оглед на използване на липсващите при варварите елементи, конституиращи властта и нейната организация. Това най-добре се илюстрира от факта, че управленският апарат и териториално-административното устройство на държавата на Меровингите, твърде примитивни в началото на своето развитие, са организирани предимно на базата на римския образец. Държавната администрация се структурира подобно на римската, но за разлика от нея държавните служби се заемат от личните слуги на краля, неговите министри (lat. minister=пръв слуга). Такива са например: службите на майордома (major domus, главен дворецов управител и пръв министър на краля); на сенешала (germ. sinis kalk, lat. infertor), отговорен по кухнята и снабдяването на двора и едновременно висш държавен служител, заменил при Каролингите майордома; на маршала (germ. marstall, lat. mariscalcus), дворецов слуга с отговорност за конете, т. е. ковач и едновременно възглавяващ конницата, към когото е „прикачен“ конетабъла (lat. comes stabuli), главният коняр; на отговорника по виното (lat. scancio, germ. schenk) – длъжност и с политическо значение предвид ролята на виното като главен елемент в проявата на задължителното при варварите гостоприемство; на камерария (germ. kammerer) и тезаурария (lat. cubicularius) – пазители на личното кралско имущество и на хазната, всички те като представители на придворни и същевременно държавни служби, чието функциониране особено ясно доказва смесването, дори по-точно изместването на общественото от частното начало при франките. В случая на мястото на държавно-административния апарат функционират министри, лично подчинени на краля, и то не като държавни служители, а лично негови, избрани по роднинска или васална линия слуги. Този факт показва, че още неразвитата държавна администрация се изгражда на основата на ленно-васалните отношения. Държавата се осъзнава основно като патримониална – продължение на организацията на дома и на бащината власт (Haus, munt), т. е. владетелят се разглежда като неин pater, и персонална – като негова лична собственост (алод). Съответно централното управление е единно и неинституционализирано. По думите на М. Руш: „...там, където империята правеше разлика между държавното имущество – хазната, после личното богатство, т. е. имуществото на короната, и най-накрая частното имущество на императора, меровингската администрация смеси трите категории.“¹⁰ Достатъчно ясно за превеса на частния принцип и в правовата област говори и фактът, че от 78 титула на Салическият закон само 8 са обществено право! Същото положение се открива и при другите варварски правди.

В немската историография франкската държава се определя като „персонален съюз на свободните“¹¹, т. е. обществената връзка се реализира

като отношение между частни лица и краля, а управленските структури се базират върху роднинските или ленно-васалните връзки. По изключително интересния за историците въпрос за произхода на частния принцип на управление при варварите са написани многобройни трудове, голям принос в случая има западногерманската историография, и все пак той не е изяснен достатъчно ясно дори в правните изследвания¹². Набляга се общо на обстоятелството, че той се корени в древногерманската племенна традиция, и по-точно в представата за властовото отношение в сферата на семейството и дома – Haus, familia, tuint (дом, семейство, покровителство). Според нас тенденцията към персонализация на властта и управлението при варварите, която произтича именно от този принцип, както и от заложения в древногерманските представи сакрален произход на властта, се налага преди всичко поради необходимостта във военни условия – и при факта на подчинение на вече завладени територии, да се създадат управленски и особено изпълнителни функции на властта, поставящи я над племенната общност и подчинените народи.

От древногерманската додържавна традиция повечето автори извеждат два фундаментални принципа на държавното управление през Ранното средновековие – принципът на сакралното кралско, монархическо по характер управление, и този на делегираната от народа власт към управника – принцип, залегнал в известната през Средновековието правна презумпция, че владетелят е обвързан, дори подчинен на закона. Вторият принцип, както показват свидетелствата от периода II–IV в., напр. данните на първите големи историци на германското заселване в Галия Цезар и Тацит (I в. пр. н. е.–I в. от н. е.) е определящ в развитието на додържавните структури при варварските племена. Техните сведения, допълнени с други изворови данни, представят еволюцията на властовото управление по следната триетапна схема, приета от повечето изследователи днес: в т. нар. прагерманско време (Urgermanenzeit), етапа на култовите съюзи (около 2000 г. пр. н. е.) властта се е упражнявала от кралете – свещеници (germ. thiudans), имащи освен религиозните още представителни и законодателни функции, след което около новата ера са се формирали прерогативите на двата типа племенно управление – мирновременното в лицето на племенния вожд и крал – dux, Volkskönig, и военновременното, на краля – восначалник – geh, reiks (при повечето племена те били обединени в лицето на една личност), а в периода IV–V в. властта се олицетворявала от военния вожд – крал (Heerkönig), който като монарх застанал начело на създадената варварска държава¹³. В периода на варварското преселение и усядане като основен в системата на племенните отношения се формира типът лична връзка – свещена по характер, между краля и германците – воители, които избират водача на племето и от които се съставя дружината му (germ. leudes) – реалната основа на неговата военна и политическа власт. Историците я определят като клиентна или васална. От варварските историци най-пълноценни сведения за тези отношения е оставил Тацит. Клиентните отношения ще определят в близкото бъдеще основния тип социална връзка между краля и неговите поданици, която през IX в. се превръща в общественозадължителна връзка, която всъщност реализира договорното начало в отношенията между со-

циалните носители. През Средновековието тя функционира чрез механизма на задължителната васална клетва, положена от поданиците към монарха, и от него – към тях. Ние считаме определено, че бързото налагане на васално-ленните връзки от VIII в. нататък е резултат преди всичко от обществено необходимата персонализация на социалните отношения, на правото и на властта във варварския тип кралства. Тези връзки определят най-вече облика на феодалното общество и в тях са заложени социални механизми, по които след X в. ще се изгражда средновековната държавност. Мнението на А. Тойнби, че личният характер на обществените връзки бил главната слабост на варварския етичен кодекс, в резултат на което варварите не успели да създадат „цивилизована социална система и устойчиви социални и политически институти“¹⁴, се опровергава, според нас, от факта, че васално-ленният институт се оказва приоритетен в системата на обществените отношения до етапа на зрялото Средновековие XII–XIII в.

Изследователите на ранносредновековната държавност са единодушни в констатацията, че абсолютизацията на властта във варварските кралства се инициира всъщност не толкова по силата на племенно-властовото начало при германските племена, изконно популистко и изборно в основата си, колкото в резултат от влиянието на късноримската държавно-правна традиция. В случая голяма роля играят следните елементи на късноримската държавност: абсолютистките тенденции при домината, териториално-административната организация на централното и местно управление, късноримското право, теократизацията на властта в християнската теология, късноримската идея за държавата. Тук най-голямо влияние оказва църковната теория и практика, защото тя е „моста“ между античност и варварство. Чрез християнството се реализира по-безболезнено и ефективно приемствеността между коренно различни възгледи и реалности. В произведенията на големите авторитети на западната църква Амвросий Медиолански и Аврелий Августин (V в.) се извеждат следните начала, фундаментални при оформянето на ранната средновековна държавност: принципът на Божествената в същността си светска власт, договорната основа на управлението, принципът на взаимната отговорност, основните функции на светския управник – *pacis, concordia, iusticia*, необходимостта от монархия и нейното превъзходство пред другите форми на управление (при Амвросий Медиолански) и др.¹⁵ Значимите и осъществени в обществената практика на Средновековието християнски тези са главно две: светската служба като религиозен дълг с цел общото благо на поданиците; владетелят като Божи наместник на земята (монархическото управление като „огледално“ отражение на небесната йерархия по модела „един Бог – един монарх“). В тези две положения се коренят както абсолютното подчинение пред волята на монарха, така и правото на съпротива, дори детронация на несправедливия владетел, обосновани в християнската философия и в правните възгледи на гърци и римляни.

В контекста на казаното ще добавим, че ранносредновековната правна наука е извела две теории за произхода на държавното управление – асцендентна (властта като изхождаща единствено от народа и делегирана към монарха, договорна по характер) и десцендентна (властта като про-

изтичаща единствено от монарха). Властването в Западна Европа от V до XIII в. се реализира като противоборството между тези два принципа, според някои автори с приоритет на десцедентното начало, характерно за римската традиция¹⁶. Считаме обаче, че в политическата практика на периода V–IX в. се налага като водещ договорният принцип на управление (властта като осъществен обществен консенсус) по силата на две важни обстоятелства – силното присъствие на родово-племенните традиции в обществения живот на франките на фона на една още архаична държавна организация и преминалата в християнството, съответно теократизирана естественоправна римска теория (Цицерон). Това ще предпостави реализацията на властовото управление като поделено между съсловията и краля, практическата ограниченост на властта от закона – обичайното и църковното право, както и налагането на института на васалитета в общественото пространство. И още нещо – свидетелствата на Ранното средновековие, главно данните от законодателната практика на владетелите ориентират изследователя към факта, че всъщност през Ранното средновековие и до XI в. дори първостепенните задължения на монарха са се определяли не толкова от традицията или закона, колкото по негова лична преценка. Което отново ни напомня за подчертано персоналното по характер властово отношение.

Анализът на повечето ранносредновековни извори сочи, че варварското управление се осъзнава и реализира като ранноабсолютно, представително и същевременно раннокласово – защитаващо интересите на владетеля и на оформящото се аристократично съсловие, светско и църковно. Варварското законодателство е показателно в това отношение: салическото право на франките представлява запис на обичайното право, кодифицирано от кралската власт (Хлодвиг) с оглед на нейните властови и управленски интереси. Легитимността на монархията се основава върху три неща: нейния свещен произход (в случая особено голямо значение придобива фактът на „кралската кръв“), доказвания обществен консенсус – властта като одобрена и избрана от народа, и материалното ѝ състояние. Ясно е, че през ранния период на развитие на държавността най-голяма роля при конституирането на властта ще играе генеалогията, изведена задължително от предци, създали велико царство – тя ще утвърди харизмата на властващата династия, която ще се предава чрез кръвното родство. Така например франките са посочвали произхода си от троянците, а чрез тях – родството си с македонците и римляните, бургундите – от римляните и пр.

При така описаното функциониране на ранносредновековната власт най-важна нейна функция е репрезентативната: да представлява, покровителства и защитава съплеменниците, респ. народа си, да поддържа неговото благоденствие посредством своя *heil* (lat. *fortuna*) – късмет, дарен от боговете на краля посредник, кодиращ неговата харизма в бъдещото развитие на общността. Именно този свещен атрибут на кралската власт, изведен от древната традиция (*rex* – *thiudans* като негов носител), стои, според нас, в основата на сакрализацията, отчасти и на монополизацията на властта. Той влияе и върху тенденцията на отъждествяване на монархията (династията) с държавата през Ранното средновековие.

Ще посочим няколко характерни примера, илюстриращи разнопосочните интенции на монархическото управление при франките. В една от своите книги „История на франките“ Григорий Турски, най-известният тогавашен историк, описва по следния начин упражняването на власт от Хлодвиг в началните години на управлението му: при разграбването на Соасон от неговите войски кралят решил да върне на епископа една ценна златна чаша, но това било възможно за него само при положение, че тя му се падне като жребий. Пред събралите се за плячката воители Хлодвиг помолил да получи този съд с тяхно разрешение извън определения за него дял, на което по-благоразумните отговорили: „Всичко, което виждаме, славни крале, е твое, тъй като ние сме подчинени на твоята власт... и никой не може да се противи на твоята сила. Един лекомислен, завистлив и избухлив воин ...вдигнал двуостра секира и разбил чашата, казвайки: „Нищо не ще получиш освен това, което ти се пада по жребий.“¹⁷ Освен това в Салическия закон се указва неколкостранно върху водещата позиция на кралската власт сред масата свободни общинници – тя упражнява едновременно законодателната, съдебната и изпълнителната власт: „Ако някой желае да се пресели и получи грамота от краля и разгърне тази грамота пред общото събрание, а някой се осмели да се противопостави на заповедта на краля, то непокорният се осъжда да заплати 8000 денария, което прави 200 солида“¹⁸ (за сравнение вергелдът, сумата за защита живота на свободния франк, също е 200 солида). От друга страна, в пролога към Салическия закон се посочва, че той е съставен в дълбока древност от племенния съвет с одобрението на краля.

Образът на „добрия крал“ и същевременно процесът на изграждане на митологията на властта са описани много точно от същия Григорий Турски в неговата „История на франките“. Като такъв той определя не толкова Хлодвиг, представен реалистично от него като жесток и безскрупулен крал, а крал Гунтрам, управлявал между 525–592 г. Бургундия, единственият, според него, франкски крал – свещеник, чийто първообраз той намира в лицето на Мелхиседек от Стария завет. Григорий Турски го характеризира със следните качества: набожен, справедлив към поданиците си (от съседите взимал, колкото било нужно), развиващ благотворителност, разполагащ с цялата дадена му от народа власт, притежаващ магически качества¹⁹ (в митологията на Меровингите кралете са криели в дългите си рижави коси, белег само на управниците, редица чудотворни, изцелителни свойства – неслучайно отрязването на косата, от което се е страхувал и Хлодвиг, в очите на франките е символизирано загубата на властта). По думите на Григорий Турски една жена от Марсилия излекувала сина си от чума чрез парченце от наметалото на Гунтрам²⁰, а при Фредегар, хронист от VII в., Хлотар II (584–629) е описан като образован, решителен, богобоязлив и щедър към църквата и бедните владетел, освен че е обичал хубавите жени и лова²¹. От хронистите на франкските крале, вкл. и при Айнхард, биографът на Карл Велики, се изтъква като справедливо и легитимно онова управление, почиващо на закона и традицията. Така например архиепископ Хинкмар от Реймс, съветник на западнофранкския крал Шарл Плешиви (840–877), е съветвал младия си господар да спазва законите, защото те са били приети с „общото одоб-

рение на верните поданици“²². Неговият наследник Луи, наречен Пелтека, при коронясването си за крал през декември 877 г. положил клетва към народа и направил публична изповед с думите: „И се задължавам да запазя привилегиите на епископите и да оставя в сила законите и уставите на народа, чието управление по волята Божия ми беше поверено от общото събрание на верните ни хора.“²³ Пистенският едикт от 864 г. също подчертава, че законотворчеството е процес, включващ решение от страна на краля и общото съгласие на всички.

От друга страна, франкските монарси притежавали определени атрибути, символизиращи върховната им свещена власт, като: копие, щит (на него били издигани след съответното одобрение от племенния съвет), пурпурно наметало, дълга коса и специално извезана кесия на пояса. Митологизирането на властта включва по-нататък: определяне на култово място като гробница на династията, напр. манастира „Сен Дени“ – гробница на първите франкско-френски крале (от Хлотар II до Шарл Плешиви) и на капетингските владетели; създаването на историографска традиция, представена от легенди, жития за светци и владетели и др., с цел – съхранение на легендарните и историческите данни за династията (напр. известното житие от 835 г. за франкския крал Дагоберт, с което историографски се осигурява приемствеността от франкските към френските владетели), избира се личен патрон на династията, който бил съвременен и патрон на кралството(!) (напр. св. Мартин от Тур – за Меровингите и Каролингите, св. Дионисий – за Капетингите), пристъпва се към изработване на сбор от символични действия при коронация, миропомазване, дезигнация (определяне на легитимния наследник приживе от краля), гробополагане и др., които да легитимират видимо и трайно династията в очите на съвременниците²⁴. Във всички средновековни държави харизмата се е поддържала трайно чрез историографските съчинения и чрез практиката на самата власт. Тук отново ще цитираме Хинкмар от Реймс за смисъла на ръкополагането при избора на крал: „Светото миропомазване започва от главата на краля, навлиза в него и прониква в дъното на душата му“²⁵ и по-нататък – че като притежател на свръхестествена сила той се явявал гарант за плодородието на земята и за плодовитостта на животни и хора. В митологизираната традиция на франките дори прозира известен месианизъм – в нея се посочва историческото им предназначение като народ, който щял да създаде могъщо царство и цял да господства над другите народи – народ, наречен в съчиненията на каролингската историография „царствен“ (*gens regalis*)²⁶.

Нашето изследване включва също така и въпроса за самоидентификацията на другия социален носител на властта – народът (*gens, populus, natio*)²⁷. През този период се формира представата у повечето варварски народи за общността като политически субект, като носител на държавност, която се поддържа чрез историческата традиция (легенди, митове). В самосъзнанието на франки, лангобарди и вестготи – племена с най-развита историческа памет според историците, се формират представи за характерните им черти, които ги равняват с други велики народи, дават им законно право на присъствие (и окупация на завладяната територия) и улесняват приемствеността между Тях и Другите. В изворите се изтъкват

няколко важни момента на варварската саморефлексия, напр.: себеосъзнаването на рода (*gens*) като политически субект (воюващ, завоевател на народи и земи, избиращ своя крал, участващ в политическата и законодателната дейност на общността и пр.), формирането на съзнание за връзката му с краля, с династията и с определена територия и най-накрая – осъзнаване на неговото място в света на окръжаващите го политически фактори, в случая – Римската империя и нейния приемник Византия.

Кралската институция присъства във всички варварски предания за Великото преселение на народите, изключенията са много малко. В тях винаги се извежда генеалогията на варварските крале от дълбока древност, харизмата им като владетели, легитимността на династията – и по този начин „паметта“ за династията се превръща във форма на фиксация и съществуване на историческата памет на самия *gens*. Племето се отъждествява задължително с династията и това се превръща в трайна особеност на народностното себевъзприятие през Средновековието. Григорий Турски, Павел Дякон, Псевдофредегар, Йордан и др. са оставили многобройни сведения в тази насока, които представят убедително позицията и ролята на кралската власт в държавнообразователните процеси от гледна точка именно на връзката ѝ с народа. Освен това в тези и други сведения се очертава началото на друг един важен процес, приключил след X в. – превръщането на народа от субект в обект на управлението. Пространственото осъзнаване на общността, от друга страна, (напр. появата на понятието „родина“, *patria* при Исидор Севилски в „История на готите“), е много важна крачка към идентификацията на народа с династията, афиширана в изворите на времето особено при успешно управляваща и единна династия или – както е случаят с „ленивите“ франкски крале в края на VII в., обратното – династията не се припознава като легитимна, ако наруши поетите към *gens* обещания (външнополитическа успеваемост, справедливо управление, гаранция за спазване на традицията и пр.). С краха на империята на Карл Велики в средата на IX в. се поставя всъщност истинското начало на народностно-обединителните процеси в Западна Европа, на по-нататъшното изграждане на историческо самосъзнание на две нива: на нивото на етноса, респ. народността (бавари, франки, сакси и пр.), и на нивото на бавно формираща се надетническа общност в национални или имперски рамки (понятието „немци“ като определение на общностите в Германската империя или понятието „французи“ като политоним на народностите в кралство Франция).

В заключение ще отбележим, че през този ранен период се очертават някои от контурите на бъдещата европейска държавност, моделът ѝ още не е изграден като такъв. Основата за него обаче вече е положена: в създадената концепция за властовото управление (кралят – монарх, *rex* и *sacerdotis* едновременно); в характеристиката на властта като абсолютна, представителна и договорна; в създадените и все още неформени инструменти и институти на държавно управление, изградени на персонална основа; в митологизацията и теократизацията на управляващата династия и във формирането на политическо, етническо и национално надетническо самосъзнание в общността – което след два века

ще намери своя най-адекватен израз в триадата „крал – страна – народ“. Тези начала ще получат конкретна форма и продължение в следващия етап XI–XIII в.

МЕЖДИННАТА ФАЗА X В.

Според повечето медиевисти краят на Ранното средновековие се поставя условно с годината 1000 или 1050, когато приключва в общи линии един изключително кризисен период в развитието на трите западноевропейски държави, от които Италия остава най-много пощадена. Той е въведен със започналите в края на VIII в. набези на норманите по английските, ирландските и галските (атлантическите) брегове успоредно с другия скандинавски „клин“ – датчаните към Източна Англия, на маджарите от Панония към Франция и главно към Германия, и на арабите, които при Абасидите се ориентират към Източното Средиземноморие, но продължават да пиратстват в Адриатическо море и по р. По. От тях най-успешни завоевания отбелязват норманите: те създават херцогство Нормандия в 911 г. и завладяват Англия при Уилям Завоевател (1066–1087). Датчаните владеят почти един век Североизточна Англия, която при крал Едуард (959–975) е освободена от нашествениците. Последвалите междуособици за трона и слабо-то управление на последните англосаксонски крале в края на X – началото на XI в. улесняват повторната норманска инвазия към Англия, приключила с трайното установяване на новата династия в средата на XI в. Маджарите разоряват Западна Европа от Орлеан до Бремен, Мюнхен и Милано (между 899–955 г. са регистрирани 33 техни похода), но след разпадането на Великоморавската държава в началото на X в. и особено след голямото поражение при р. Лех през 955 г. от войските на източnofранкския владетел Ото I, те усядат в Панония и създават своя държава.

Външната заплаха, реализирана почти перманентно и в широк обхват в продължение на век и половина, има за резултат нестабилно вътрешно състояние на западноевропейското общество, придружено с редица негативни процеси и появата на нови структурни елементи в политическото, икономическото и културното му развитие. Големите материални и човешки загуби на страни като Франция и Германия, кризата на държавното управление (почти липсва такова на практика във Франция, където монархията управлява реално само своя малък домен) и проявите на масов страх, глад и апокалиптични настроения сред масите дават основание X в. да се определи от историците като „тъмен“, „бездържавен“ и пр. период. По-новите наблюдения на френските медиевисти обаче представят цезурата между 843 и 1050 г. като етап на вътрешно преустройство на фона на една повече формална, а не абсолютна стагнация на европейското общество, когато ще се създадат нови икономически, политически и ментални реалности. Те ще определят същностното измерение на феномена „феодализъм“ за векове напред. Известният френски медиевист Ж. Дюби представя в своя труд „Войни и селяни, VII–XII в.“ (1973) динамичните и сложни структурни промени в Западна Европа през IX и X в., които според него са резултат главно от новите „варварски“ нашествия, принудили изло-

жените на основния им натиск страни да се „окопаят“ за дълъг период от време и на тази основа да развият нови възможности за защита, съхранение и възпроизводство на собствените ресурси. Той посочва следните важни последици, преобладаващи за европейския регион: превръщането на едрото феодално имение в „сеньория“ – нов тип управление и производство, основани на експлоатацията и закрепостяването на работната сила; извъникономическата принуда и имунитетната частна власт (съдебноадминистративна, военна и политическа) – узурпирана от краля и разпределена между силните местни фактори; разпадането на централната власт на отделни самоуправляващи се ядра; блокиране на стоковата циркулация и на търговията като цяло; криза на производителния фактор в домениалното стопанство; упадък на градовете и демографски спад²⁸. Според него обаче, „ако се разгледат най-дълбоките корени на икономическото движение, се стига до заключението, че шокът от последните инвазии е дал едно последно преимущество. Той е освободил експанзионистични тенденции, блокирани в селския свят на Карл Велики чрез множество принуди“²⁹. Дюби посочва, че в същото време се наблюдават начални иновационни процеси в областта на селското стопанство (постепенно фиксиране на феодалната рента, дори известно намаляване на рентата по места), размествания на работната сила поради бягството ѝ от засегнатите области, първа колонизация на гористи райони от мигриращи заселници, въвеждане на социална мобилност сред населението като краен резултат, оживяване на стоковата и паричната циркулация през X в. вследствие появата на нови потребители (намиращите се в процес на усядане нормански и маджарски завоеватели и реализираният демографски прираст спрямо VII в.³⁰) и разпространението на по-обезценени парични средства сред населението, основаването на нови посреднически пунктове (wiki, вики) по Северно море и атлантическото крайбрежие като Квентовик, Дурстеде, Хайтхабу и др., посевместен строеж на крепости около градовете и епископските резиденции (който съхранява техния бъдещ стопански и демографски растеж), нарастване общественото значение на военната прослойка – рицарите (miles). Успоредно с тези промени към 1000 г. се извършва християнизация на север и на изток в Европа – покръстени са Полша, Унгария, Дания, Норвегия и Швеция, започва и колонизацията на областите по р. Елба от германците. През X в. Германия се оказва най-силната континентална държава, в следващото столетие Англия ще се развие като най-централизираното кралство в Западна Европа, Франция ще търси пътища за нова легитимация и утвърждаване на монархията.

По този начин през X в. се очертават контурите на бъдещите европейски държави и се полагат основите на европейското стопанско и културно единство през Средновековието. Чрез активизиране на производствения потенциал на Западна и Средна Европа се пристъпва към осъществяване на първата аграрна революция в нейната история. Значителните промени във всички области, определени от френските историци като „феодална революция“³¹, подготвят етапа на зрелия или същинския феодализъм, когато ще се реализират в пълна степен всички негови потенциали. В периода XII–XIII в. ще се формират националните държави и съсловно-представителните монархии в Западна Европа.

ПЕРИОДЪТ XI–XIII В.

През този период държавността в Западна Европа придобива зрели форми, реализира се в различни държавно-национални модели на развитие, очертава редица същностни свои характеристики, които доказват в хода на времето своята жизненост и се превръщат в нейна еталонна дефиниция. В усложненото обществено и ментално пространство се утвърждава идеята за държавата като трансцендентална, надперсонална и автономна величина, създават се специализирани управленски институти и структури, държавността се осъзнава и реализира като необходимо триединство на елементите „владетел – страна – народ“, провокират се и се налагат тенденции към абсолютизъм успоредно с актуализираната договорна теория за управлението. В представите на еволюиралото политикоправно мислене на западноевропейското общество държавата се освобождава до известна степен от трансценденталната си обосновка, представата за нея се рационализира, осъществяват се начинки на модерен подход в методите на управление и в осъзнаването на властта, респ. на длъжността като идеална величина, несъвпадаща със своя носител. Очертава се по-ясно общонационалният характер на държавата, което ще рефлектира в последвали прояви на средновековен „национализъм“ под формата на политически, религиозни или военни конфликти.

Националната монархия в Западна Европа израства преди всичко върху по-стабилна материална основа – разширен кралски домен (особено успешен вариант в Англия), финансови субсидии – преди всичко от градовете, базата за национално обединение, от регалиите, от васалните територии, от съсловията – посредством въведените държавни данъци, и от успешната външна политика. В политически аспект монархията „събира“ все повече върховни права в свои ръце (*regalia*) и успява да ги реализира спрямо силните си васали и съсловията в контекста на една сакрално и национално центрирана идейна доктрина. Като най-важни предпоставки за нейното материално обогатяване и политическо израстване се оказват следните: авторитетът на кралската институция като свещена и харизматична, пазител и представител на интересите на общността (общото благо на поданиците), върховен суверен и едновременно връх на феодалната пирамида (кралят като пръв сеньор на своите васали); формиране реалните прерогативи на светското управление – *regnum*, като обособена от духовната област – *sacerdotium*, един естествен еволюционен процес, подсилен от конфронтацията между Папството и кралската, респ. имперската власт през XI и XII в.; подкрепата на националната църква в политическо, идейно и организационно отношение (голямото изключение е Германия); налагане принципа на наследствеността над изборния принцип, впоследствие и на примогенитурата (особено успешно във Франция); и най-вече общественият консенсус, реализиран в компромисното поделение на властта между владетел и съловия (съсловно-представителна монархия) от средата на XIII в. нататък, което от своя страна ще предпостави всъщност по-бързата доминация на властовото управление в общественото пространство и неговата по-нататъшна диференциация и институционализация. Не по-малко значение в случая има и личният „при-

нос“ – конкретните качества на управника в условията на неговото време и от гледна точка на собствените му възможности. Средновековната история изобилства с примери за водещата роля на редица монарси при въвеждането на коренни структурни и други промени в обществото, което понякога се оказва неподготвено да ги осъществи, както е случаят с модерните за условията на XIII в. реформи на германския император Фридрих II Щауфен (1212–1250).

Държавно-политическото развитие на Западна Европа през XI–XIII в. се базира – в сравнение с другите, неравномерно развиващи се региони на европейския континент, напр. Източна или Югоизточна Европа – на редица изграждащи се като общи икономически тенденции, например: посевместно налагане на орното земеделие с триполно сеитбообръщение и с употребата на усложнения тежък колесен плуг с конна тяга, както и на мелницата в различните ѝ разновидности, в най-важните области на феодалното производство (според Жак льо Гоф³² това са най-значимите иновационни явления в селското стопанство на Европа след X в.); поява на нови, богати на белтъчини култури като грахови и бобови напр.; налагане системата на едро земевладение като основна производствена (главно зърнопроизводителна) стопанска единица; по-усъвършенствани пътни и речни комуникации, по-ранно развитие на локалните и надлокални търговски отношения във връзка с появата на градовете; активна вътрешна колонизация, съчетана с интензивна обработка на усвоената вече орна земя и др. Тези тенденции още трудно си пробиват път главно поради социални и ментални нагласи на средновековното общество, както посочва същият автор. Освен това, според него, средновековната икономика е обречена в основата си на стагнация, като „препятствията пред икономическия растеж произтичат най-вече от феодалния строй... (който е – б. м., В. Г.) присвояване от сеньориалната класа – църковна и светска – на целия земеделски добавъчен продукт, осигуряван от селската маса“³³. Според Дюби икономическият възход на средновековния Запад, датиран XI–XII в., е само резултат от демографския растеж³⁴, изчислен на трикратно увеличение за западноевропейските страни между 1050–1300 г.

Без да се впускаме в излишни подробности по темата, блестящо изложена от известния френски медиевист в неговия труд „Цивилизацията на средновековния Запад“ (1965), ще отбележим, че в условията на така очертаното противоречиво, съпътствано с огромни трудности развитие на средновековната икономика, нейният „живец“ се корени именно в стимулицията на работната сила в селото и града в условията именно на *еволюиращия* феодален режим, в количественото нарастване и качественото подобрене на производствените сили, което има за крайна цел получаване на свръхпродукт (рентата за феодала, респ. за короната). Няма съмнение, че системата за феодална експлоатация осигурява на сеньориалната класа значителни доходи, но в резултат на това тя се превръща постепенно в стоков консуматор, дори износител на пазара за зърно, и в доходоносен източник за монархията чрез васалната си обвързаност към короната. Икономическите тенденции ще доведат през XII–XIII в. до постепенно намаляване, на места и изчезване на домена, до арендуването на

земя срещу парична рента за феодала и до лично освобождаване на селяните, което ще предпостави бъдещата ориентация на средните и по-малките феодални имения към пазара (тип „фермерско стопанство“ в Англия). По този начин ще се променят основни характеристики на средновековната икономическа и социална система.

През XI–XIII в. феодалните структури, макар и трудно, бележат възходящо развитие и, по уместното определение на Жак льо Гоф, за първи път в историята на Европа се развиват синхронно, т. е. на икономическата система на сеньориалния режим – изолираност, натурализация и експлоатация, отговаря в пълна степен разпокъсването на политическата власт на отделни самостоятелни ядра – т. нар. политически феодализъм. В еволюцията на тези основни структури, според нас, се крият не само негативни, но и положителни импулси за еволюцията на монархията и държавата в Западна Европа. Според някои неклиширани мнения политически стабилитет и единство са постигнати именно там, където европейските страни са минали през „пълния“ феодализъм, какъвто е случаят с Англия и Франция, но не с Италия и Германия. Тук авторите изхождат от следното принципно становище – феодализмът като местна централизирана власт бил една много по-гъвкава в сравнение с предишната каролингска система и по силата на своите специфики се превърнал в модел за държавно управление. Чрез васално-ленните връзки, например, той въвлечал повече хора към (местния) политически живот, формирал в общността съзнание за поданическа и васална вяност, във феодалния двор били създадени местни управленски органи като съдилища, финансово учреждение (курия), местна бюрокрация и съвещателни органи от средата на рицарите, аристокрацията и духовенството (ранна форма на бъдещото съсловно представителство); ленно-васалното и обичайното право се оказали най-важната правна основа на централната власт, с помощта на които тя успяла по-безболезнено да присъедини нови територии към короната, да изведе своята върховна позиция в обществото и т. н.³⁵ Макар че въпросът е доста по-сложен, можем да проверим доказателствеността на тази теория чрез френския и английския модел на държавност.

МОДЕЛИ НА ДЪРЖАВНОСТ В ЗАПАДНА ЕВРОПА

А. ФРЕНСКИЯТ ДЪРЖАВЕН МОДЕЛ XI–XIII В.

Конституирането на френската монархия и изграждането на държавата при династията на Капетингите (987–1328) се приема от специалистите и досега без възражения като класически модел на европейско държавностно и национално развитие. Френският пример показва особено ясно еволюцията от голяма политическа и икономическа разпокъсаност към централизирани структури на управление и държавна организация, осъществена в контекста на развиващата се национална идея – характеристики на държавност в Западна Европа, приети за класически. Факторите за това развитие са от различен характер, но на първо място поставяме ролята на монархическата институция като обединителна сила.

Капетингите започват управлението си, узурпирайки трона на френските Каролинги по силата на историческите обстоятелства (угасване рода на Каролингите със смъртта на малолетния Луи V и избора на херцог Хуго Капет от събранието на аристокрацията през май 987 г. със силната подкрепа на духовенството в лицето на епископа на Лан – Адалберон). С оглед осигуряване на наследствена приемственост (освен по силата на обичайното право, което не я гарантира безусловно) още първите Капетинги продължават започналото при сина на Карл Велики – Луи (Лудвиг) Благочестиви, асоцииране (designation) на наследника приживе. Те добавят към традиционния изборен принцип и към франкската традиция на обхождане на кралството (circuits) още легитимация на властта чрез афиширане на династичен континуитет с предишната династия, което се презентира от общото гробополагане в манастира „Сен Дени“, където са погребани заедно Шарл Плешиви и Хуго Велики Капет, бащата на първия френски крал от 987 г., и включват към идейния си арсенал харизматичността, Божествения произход (следователно и Божествените права на тази династия) и светото миро на св. Ремигий от Реймс като материален трансфер на святост. Каролингската, респ. франкската традиция се култивира особено силно от френските (западнофранкски) владетели като идеен баланс срещу възходяща имперска Германия при Отоните. Това обстоятелство проличава най-добре в историографската традиция на „Сен Дени“, която в средата на XI в. обединява окончателно двата родословни клона, Каролинги и Капетинги. Т. нар. religion royale е идейната спойка между монархия и народ в средновековна Франция. До края на XV в. кралството се приема от всички феодални владетели като „лен на Бога“, т. е. имащо покровителство свише за разлика от другите суверенни европейски монархии.

Изследователите посочват с основание един много важен аспект в утвърждаването на монархическата институция във Франция, липсващ в историята на германската династия: по биологични и други причини Капетингите управляват в непрекъсната кръвна приемственост, с рано утвърдена (след X в.) примогенитура, с доминация на наследствения принцип в управлението спрямо изборния, който не се практикува от владетелите след XI в. И така, между 987 и 1270 г., края на управлението на Луи IX Свети, тронът заемат последователно 9 преки френски наследници, докато в Германия от 919 г., началото на управлението на Саксонската династия, до 1257 г. (междударствието) управляват общо 24 легитимни владетели от 5 династии, без да се броят сърегентите и контраимператорите³⁶.

Развитието на феодалните структури от XI в. нататък, особено възникването на съсловията, обуславя нови условия за съществуване на монархията: тя трябва да се формира като репрезентативна – представляваща народа и трите съсловия – аристокрацията, духовенството и гражданите, да налага граждански мир и да защитава националните интереси. При наличието на малък доменин (около Париж и Орлеан) и на вече реално обособена местна власт в лицето на шателените, графовете и херцозите, при усложнената система на васални отношения (васалният институт придобива обществено разпространение и все повече се обвързва с притежание на земя, спрямо която се наслагват различни права на собственост) кралската власт се реализира като върховна инстанция със съответни ор-

гани на управление най-напред в рамките на домена. В случая се проявява една характерна особеност при изграждането на френската държавност: зоната на теоретична (сакрална и пр.) обосновка на властта и зоната на реалното ѝ функциониране не съвпадат. Тя трябва да търси извън домена други начини на обвързване на сепаратните територии към короната. Като най-ефикасен, играещ ролята на правораздавателен механизъм, се оказва васално-ленният институт.

При управлението на Луи VI (1108–1137) кралският двор влиза за първи път в ролята на висша съдебна инстанция за кралството, напр. при феодалните спорове за земя в Аквитания или в гражданската война във Фландрия в началото на Х в. Съветникът на краля, абат Сугерий, в своя вариант на феодалната пирамида (такава се разработва в края на Х в. от средите на духовенството като трипартитна: молящи се, *oratores*, воюващи, *bellatores*, и работещи, *laboratores*) извежда принципа, че кралят е върхът на феодалната стълбица, т. е. е върховен сеньор на своите васали и въз основа на това не може да бъде никому васал³⁷. Поводът за въвеждането на този принцип е встъпването на Капетингите във владение на графство Вексен, собственост на манастира в Сен Дени. Отново по негово време, през 1125 г., се наблюдава първата според историците проява на национално чувство в кралството – когато войските на германския император Хайнрих V нахлуват във Франция. Немалка роля за повишаване авторитета на държавната власт играе движението за „Божи мир“, инициирано от църквата с цел установяване на временен граждански мир при феодалните междусобици и приложено като модел във вътрешната политика на всички френски монарси. Към това обстоятелство короната добавя нови териториални придобивки: Луи VII (1108–1180) и Филип II Огюст (1180–1223) присъединяват големи територии към домена на короната посредством установяване на пряк васалитет при графствата Мен, Поату, Анжу, Тюрен, Бретан и Нормандия. От края на XII в. висшата аристокрация се събира периодично в кралския двор и заедно с краля приема законите, валидни за цялото кралство, а по-късно, с оглед упражняване на контрол върху нея, короната утвърждава института на перовите във Франция по аналогия с Англия. При управлението на Филип II Огюст се утвърждава окончателно примогенитурата – на основата на обичайното и на ленното право едновременно, с което се илюстрира очевидната феодализация на централната власт (моделът „крал сеньор“). Налагането на примогенитурата изхожда и от принципа за неделимост на кралството, следван стриктно от владетелите. От друга страна обаче, полагането на васална клетва (*ligium*) е свидетелство за договорния характер на френското управление. При Филип II Огюст „модерната“ средновековна държава придобива реални очертания: той утвърждава кралското съдопроизводство и праворазпореждане като върховно и суверенно в страната, създава първата централизирана държавна бюрокрация в лицето на кралски служители – префекти, платени управители на провинции, и байли, пътуващи съдии, с право на контрол върху местната администрация. Принципите на управление от публичен характер са въведени най-напред в кралския домен и в пряко подчинените васални територии. Неговите реформи илюстрират тенденцията към „деперсонализация“ на властта – ко-

гато кралската служба все повече се осъзнава като надличностна, като „длъжностна харизма“, несъвпадаща със своя носител. На тази основа и кралството ще се осъзнае като трансперсонална, но все още деифицирана (обожествявана) величина. На държавни служби се издига предимно средната класа, а не аристокрацията, но от друга страна, част от представителите на публичната власт са лични негови служители – васали, което говори за недоизживения частен характер на властта. Неслучайно в „Завещание“-то на Филип II Огюст от 1190 г. проличават двете интенции на държавното управление в средата на XIII в.: от една страна, монархията като представителна и отговорна за общото благо на поданиците институция, управляваща въз основа на обществен консенсус, и, от друга страна – отъждествяването на династията с държавата и акцентиране върху Божествеността на кралството като „лен на Бога“, както и върху прерогативите на владетеля³⁸ (асцедентен и десцедентен аспект на управлението).

В тази насока особено важно е да се посочи голямото значение на обвързаността на политическата практика във Франция с развитието на правната теория през XII и XIII в. в Западна Европа. От началото на XII в. в интелектуалните кръгове на обществото и особено в църковните, университетските и бюргерските среди се разпространява новата правна теория с център университета в Болоня, възраждаща късноримското право (законодателството на император Юстиниан I, 527–564), неизвестно дотогава в Западна Европа. Corpus Iuris Civilis (Юстиниановите „Digesti“, „Institutes“, „Codex“ и „Novellae leges“) оказва огромно влияние върху средновековното право по отношение на неговото структуриране, принципи и прилагане в практиката, а издадените императорски конституции от Адриан до Теодосий II („Codex“) обосновават наново в условията на „монархизираща се“ Европа легитимните и Божествени права на владетеля. Спорът за инвеститура между Папството и Германската империя, започнал с конфликта между Григорий VII и Хайнрих IV през 1077 г., получава широк обществен резонанс в европейските страни, отчасти и в кралство Франция. При Луи VI подобни въпроси се решават безпроблемно в полза на църквата, без това да разруши съюза между църква и династия, но при Филип II Огюст и особено при Филип IV Красиви спорът се подновява отново, за да приключи със създаването на галиканската църква (1438) като „кралска“ църква, т. е. с върховен сюзерен краля. По отношение на формиращото се през XII в. държавно управление в Западна Европа рецепцията на късноримското право инициира създаването на нови представи за върховните права на светската власт (regalia), обособени от духовната сфера (spiritualia), ускорява процеса на отделяне на общественото от частното право и съответно диференциацията на сферите на управление (изпълнителна, законодателна и съдебна). Тези процеси ще намерят своя завършек при управлението на Филип IV Красиви (1285–1314).

Новата правна теория възражда обаче и предишната „асцедентна“ теория за властта, която в условията на възход на съсловията и възникването на множество демократични и самоуправляващи се структури като университетите, комуните, религиозните братства и гилдиите намира широка обществена подкрепа и рефлектира определено върху теорията и практиката на властта в европейските държави. Под влияние на най-известния пред-

ставител на схоластичната философия и теология през Средновековието – Тома Аквински (1225–1274), който в своите „Summa theologiae“ и „De regimine Principum“ разработва блестящо по нов начин държавната теория³⁹, в европейската научна мисъл навлизат идеите на Аристотел и Цицерон за произхода на държавата. Според възгледите на Тома Аквински държавата възниква по силата на природната, естествената необходимост (абстрактно и небожествено основание) от организация на гражданското общество. Той се спира по-нататък върху въпроса за ролята на властта (дадена от Бога), вижда крайната цел на държавата в дейността ѝ за осъществяване добродетелен живот на гражданите, обосновава правата на индивида от гледна точка на естественото право – организиращият, според него, елемент на обществената организация. Той е първият голям теолог, който извежда легитимността на светската власт от принципа на справедливото управление (късноримската теория) и обосновава в своите възгледи правото за неподчинение на лошия управник: „Над един свободен човек се упражнява власт от страна на друг, когато другият го направлява за негово собствено добро или за общото благо.“⁴⁰ И още: „Ако народът има право да си избере крал и ако този крал злоупотребява тиранично с кралската власт, няма нищо несправедливо в това, обществото да отстрани или възпре този, когото е издигнало..., дори ако преди това народът се е обвързал към него с подчинение.“⁴¹ Подобно на него един век по-късно Жан от Париж, кралски легист при Филип IV Красиви, в своя „Трактат за силата на владетеля и Папството“ ще подчертае отново договорния характер на управлението, базиращо се на разума, убеждението и съгласието на хората⁴². В средата на XIII в. легистът Филип дьо Боманоар определя в своите „Coutumes“, че кралското законодателство трябва да бъде съставено след консултиране със съвета на видните хора в кралството⁴³ и да бъде ориентирано към общественото благо⁴⁴. Тези и други примери илюстрират еволюцията на правното мислене и неговата рецепция в обществената и управленската практика на XI и XII в., конструирането на държавата върху нови начала – Божествени и естественоправни, и въвежда необратимия процес на секуларизация на политическото управление по посока на общонационалните, респ. публично-гражданските му функции, които през XIV в. ще получат по-нататъшна блестяща разработка при Марсилий Падуаански (1270–ок. 1342), създателят на теорията за народния суверенитет и за абсолютно автономната и изхождаща единствено от народа светска власт.

Започнатите държавноадминистративни реформи на френските владетели продължават при Луи IX Свети (1226–1270). При неговото управление се реализират окончателно: принципът на общо правораздаване и съдебен контрол в цяла Франция, единна монетна система и държавно-националната идея – Франция като единна територия с един крал и един народ в тяхното неразривно единство. В началото на XIV в. се създава и френският парламент като изразител на съсловните интереси и като баланс, оказал се неефикасен срещу политическите амбиции на внука на св. Луи – Филип IV Красиви. При неговото управление завършва процесът на еволюция на властта към ранен абсолютизъм и на изграждане на държавните институции във Франция. По думите на неговия легист Жан де Бланот „кралят е император в своето царство“, максима всъщност на из-

вестния в цяла Европа коментатор на „Дигестите“ Балдус де Убалдис. Използвайки възможностите на богатия си дом, най-голямото териториално владение в кралството, и политическия си авторитет, Франция се превръща през XIII в. в най-богатата и силна държава на континента – на фона на залязващия престиж на германските Щауфени. Вътрешната спойка между крал, народ и страна ще се прояви в най-продължителната в историята на Франция война – Стогодишната война с Англия (1339–1453), първата „национална“ война на французите в истинския смисъл на думата. Франция навлиза след нея в нов период на своето развитие.

В заключение можем да отбележим, че може би най-характерното за т. нар. френския модел на държавност се състои в обстоятелството, че кралство Франция при управлението на Капетингите се формира като единна национална държава по силата на „обратния“ механизъм – от децентрализация към политическо и териториално единство, и то безнасилствено, поетапно, „събирайки се“. В историческата литература този път на „държавност“ се определя като класически. Териториалният сепаратизъм бива овладян с помощта на редица механизми, сред които най-голямо значение имат изведената в култ концепция за сакралната и върховна кралска власт и институтът на васалитета. По-нататък държавността във Франция се реализира в разделението на единната и едноначална кралска власт между социалните носители – владетел и съловия. Така монархическата институция получава нова обосновка за представителност и легитимност, останала като трайна характеристика на френския държавен модел. Приоритетът на васално-ленните отношения в системата на обществените обвързаности, все още слабият пробив на публичноправните идеи в политическата практика и неизживеният персонален и теократичен характер на властовото управление доказват средновековния, феодален характер на държавната организация във Франция през XI–XIII в., който ще се „доизживее“ в системата на абсолютизма, политическата организация на Новото време.

Б. АНГЛИЙСКИЯТ ДЪРЖАВЕН МОДЕЛ XI–XIII В.

Основите на английската средновековна държавност се полагат по силата на историческите обстоятелства от вършен за Англия и англосаксите фактор – норманската династия, основана при Уилям I Завоевател (1066–1087). Усвоявайки утилитарно особеностите на местната традиция в областта главно на съдопроизводството (централно и местно) и частично на англосаксонското законодателство („Правдата на крал Алфред“ от 890 г.), норманските владетели се облягат в пълна степен на идейните прерогативи на предшествашите ги монарси: свещения характер на кралската институция, при което титлата „гех“ в условията на датска окупация в Североизточна Англия придобила вече народностно и териториално, обединително съдържание (напр. крал Етелстан (924–941) се нарекъл за пръв път в английската история „*imperator Britaniae*“), на традицията на свещеното ръкополагане и миропомазване. Утвърдените при англосаксите принцип на изборна и двуфункционална (по модела на *gex-thiudans*) кралска власт и системата на персонални (васални) отношения, характерни за германс-

ката традиция, оказват определено влияние върху концепцията за държавно управление при норманските монарси, като приоритет при оформянето на властовите функции, според нас, има норманската традиция. Тя внася нови, специфични елементи към варварския тип държавност.

Най-важната особеност на норманската държавна организация, залегнала трайно в държавните устои на Англия през цялото Средновековие, е строго проведената държавна централизация, базираща се на принципа на прекия васалитет „васалът на моя васал е и мой васал“ – принцип, внесен според някои изследователи⁴⁵ от „родна“ Нормандия, но според други от феодална Франция, където по редица причини не е намерил приложение в политическата практика. Норманският тип феодализъм, определен като „монофеодализъм“, се характеризира най-вече с две неща: с пряката васална подчиненост на всеки свободен без изключение (васалната клетва се полага не само от преките васали на краля, но и от подвасалите, т. е. при непряк васалитет) и със задължителното обвързване на васалитета с ленно владение срещу военна служба по силата на принципа „няма земя без сеньор“, внесен според някои автори от Франция. На тази основа той се характеризира като цяло със строга централизация в политическата, социалната и военната сфера, нехарактерни за Франция по това време. Съществуването на васално-ленните отношения при англосаксите улеснява политическата и социална приемственост след завоеванието. По тези причини можем да определим още първия етап на формиране на английската държавност при Уилям Завоевател като „феодален“, имайки предвид преди всичко централизацията на изградената политическа система.

Приемствеността се афишира съвсем съзнателно от новата династия още при възкачването ѝ на трона на английските владетели – при своето миропомазване за крал Уилям I провъзгласява, че приема старите саксонски закони, заклева се да ги спазва и на основата на обичайното „право по кръв“ (като родственик на Ема, майка на предишния владетел Едуард Изповедник) се счита за приемник на англосаксонските крале. Към това недостатъчно силно основание се прибавят още две много важни обосновки на династическата приемственост и легитимност на властта: принципът на асоцииране на наследника (Уилям е посочен изрично за такъв от бездетния крал Едуард) и приемането му от съвета на магнатите при положена взаимна клетва. От друга страна, новият крал добавя към ритуалните нормански поздравии на мястото на васалния поздрав към френския крал трактовката „на негова светлост Уилям, великия и най-светъл крал, коронован от Бога, живот и победа“, в която проличава акцент върху изведената теократизация на властта, включително и стремеж към отъждествяване на кралския с имперския статус (вмъкнатите в традиционния текст приставки „*serrenissimus*“ и „*vita et victoria*“ са част от императорски формулировки⁴⁶). По въпроса за династическата приемственост трябва да се подчертае важното обстоятелство, че след около един век, по-точно при управлението на Хенри II Плантагенет (1154–1189) наследственото право на кралете се извежда не толкова от обичайното, колкото от ленното право – практика и при френското унаследяване⁴⁷.

По този начин още в генезиса на английската средновековна държавност се обосновават като теория и практика на властта двата принципни

аспекта на държавното управление – десцедентен и асцедентен. Според нас, за разлика от френския вариант, тук се проявява относително по-силно вторият аспект. Както показва примерът с френската монархия след 987 г., десцедентният аспект е наложен по силата главно на историческите обстоятелства и най-вече поради слабостта на централната власт, което не се наблюдава в норманска Англия. Създаването на английската държавност започва при подчертано по-силна позиция на монарха още в началото на неговото управление (напр. според данните на първия общоанглийски данъчен регистър „Книгата на страшния съд“ от 1085 г. кралският домен представлява 1/5 от всички земи, 1/4 е за църквата и около 1/2 – за норманската аристокрация), което обяснява факта на „минорно“ афишираната, за разлика от континенталните монарси, харизматичност и Божественост на властта. Предполагаме, че по тази причина норманското управление не може да се определи безрезервно като ранноабсолютно въпреки съществуващите за това индикации (обединението на трите управленски функции в лицето на монарха), както е във франкската традиция. Властта твърде рано пристъпва към прехвърляне на част от тези функции (най-напред в съдебната сфера) върху специализирани органи за управление в кралския двор, един етап на първоначална институционализация на персонална основа. Освен това трябва да се има предвид и обстоятелството, че във васално-ленния институт по принцип е заложен баланс от дефинирани права и задължения между краля и притежателите на земя – аристокрация и духовенство.

Още първите реформи на Уилям I доказват принципа на преобладаващ централизъм в управлението. Кралят управлява кралството като лично владение, но не монополно, а с помощта на Кралски съвет (*curia regis*), негов съвещателен орган в областта на съдебните дела, съставен от едри магнати, преки негови васали – управленски механизъм, създаден на реципрочна основа и ограничаващ абсолютизма на властта. Уилям I създава система на пряко управление на Англия чрез шерифи, кралски длъжностни лица от висок сан – управители на графства и лични негови васали, и на непряко – чрез индивидуални договори с едрите феодали. По-нататъшните мероприятия на новия крал – почти пълното изместване на старата английска аристокрация от новосформираната норманска и създаването на големи, но разпръснати териториални имения на аристокрацията, които тя за разлика от френската владее условно (срещу изпълнение на военна служба) и ненаследствено, съюзът с църквата и реализираните значителни финансови приходи за короната – от поземления данък, съдебните такси и пр., оставят на короната в наследство едно силно централизирано управление с богата материална база. Монархията има силно изявен личен характер, но и подчертани представителни функции, кралят е върховен сюзерен и върховен сенйор едновременно, обществените отношения са изградени приоритетно на васална основа. Освен това при по-близко вглеждане в насоките на неговото управление се установява, че за разлика от френските крале още при първите английски владетели зоната на легитимност и зоната на реализация на властовите функции с малки изключения съвпадат, което е от голямо значение за бъдещето на монархията. По този начин управлението на Уилям I Завоевател подготвя възникването на съсловната

монархия с наследствен и по-силно изявен изборен, респ. договорен характер, което на практика ще забави, по силата и на други конкретни обстоятелства, наследствената династична приемственост. Тя ще се наложи окончателно при Хенри III (1216–1272), а примогенитурата – едва при Ричард II, в края на XIV в. За разлика от Франция и Германия, реформите на Уилям I полагат основата на друг тип феодализъм, при който посредством васално-ленния институт монархията ще създаде по-ранни управленски структури на централно и местно ниво. Неговите реформи – данъчната, реализация на нова, рационална финансова политика, и съдебната – установяването на висша съдебна власт в кралството, се превръщат в образец за следващите поколения управници. При неговия внук Хенри I (1100–1135) се поставя начало на диференциация на службите в кралския двор – създава се финансова администрация по нормански образец, наречена „Шахматна дъска“, която се занимава с общите приходи и разходи на кралството, въвежда се системата на пряк надзор върху местните съдилища чрез пътуващите съдии на краля. Управлението на първия представител от династията на Плантагенетите (1154–1399) – Хенри II, ще реализира набелязаните тенденции в по-нататъшна степен.

Както виждаме, процесът на институционализация на английската държава протича принципно по същия начин, както във Франция, т. е. на базата на специализацията на управленските функции в кралския феодален двор, но много по-динамично и успешно. Обяснението трябва да се търси освен в рано наложения институт на прекрия васалитет, обвързващ териториите много по-тясно към короната, отколкото във Франция, така и в далновидната политика на английските Плантагенети.

При управлението на Хенри II (1154–1189), наречен Законодателя, са проведени важни административни, военни и правни реформи. Значението на монархията нараства осезаемо след големите териториални придобивки във Франция (бракът му с Елеонор, бившата съпруга на Луи VII, му донася Аквитания), освен това той е върховен господар на Ирландия, Шотландия и Уелс. Неслучайно във формулировките на кралската власт се набляга все повече върху Божествеността на монархическата институция (от 1173 г. нататък фразата „крал по Божия милост“ става постоянна част от кралската абвиетура⁴⁸). Реализираният чрез короната „Божий мир“ в страната е доказателство за поетите от монарха задължения на „*rahs et iusticia*“ към поверения му от Бога народ. От тези позиции кралят провежда безпроблемно две важни реформи – военна и правна. Чрез „щитовите пари“ короната комутира военната служба на рицарите в пари, необходими за създаване на постоянна наемна армия. Този акт на властта илюстрира тенденцията към бъдеща промяна в характера на феодалните отношения – васално-ленните връзки постепенно се овеществяват, но не чрез земя, а чрез пари, с което започва преход към нов тип лична връзка и социална йерархия. Тези промени ще трансформират в крайна сметка класическия облик на феодалната класа в Англия (главно на средната и нисша аристокрация и рицарите) в социална категория с нефеодален облик, „джентриите“ на Късното средновековие.

Но най-значима от всички инициативи на Хенри II е правната реформа. За първи път в кралството се въвежда нова юридическа система, из-

градена върху принципа на едно общодържавно и уеднаквено правосъдие с обществен характер, т. е. представено от широки съвещателни органи към краля, действащи като постоянна и надличностна държавна инстанция. Тя ще се превърне в юридическа традиция за английското кралство и ще доведе през XIII в. до нова, рационална правна обосновка на държавата и властта. По-точно при тази реформа, на базата на разширени права на кралския съд и на пътуващите съдии, се укрепва принципът на обвързаност между централното и местното съдопроизводство. По негова инициатива е създадена местна съдебна инстанция, наречена по-късно „голямо жури“ – група от местни хора, съдействащи на шерифите при всякакъв вид престъпления с цел да се доведат до знанието на краля всички граждански дела, особено углавните. По този начин властта привлича по-активно местни хора към участие в кралското правосъдие и реализира гражданската база на съдопроизводството в Англия. По мнението на изследователите най-характерната черта на английската правна система през Средновековието, функционираща в Англия и до днес, е господството в държавното съдопроизводство на обичайното право (*common law*), създадено чрез адаптацията на кралската правна практика към местните обичаи. Този метод позволява да се замести постепенно традиционното право с общовалидни в цялата страна норми, изведени на базата на опита и обичая. С оглед на това Хенри II създава през 1178 г. постоянен държавен съд, различен от кралския – един модерен за времето му акт без паралели в европейската история. В същата насока монархията прави пръв сериозен опит да отдели светската от църковната юрисдикция – с постановленията от Кларендон от 1164 г. кралят изисква извършилите углавни престъпления клирици да се съдят и от кралския съд като негови поданици, освен от църковния. Големият конфликт за статута на църковните лица между него и кентърбърийския архиепископ Томас Бекет приключва с успех за църквата. Неуспехът не накърнява общата представа за един справедлив и силен крал, проявяващ ранни претенции за абсолютизъм в държавното ръководство. Илюстрация на тенденцията към абсолютизъм на властта е тезата на английския епископ Ричард Найджъл, написал през 1177–1179 г. ръководство за кралската хазна, в което той застанал зад известната максима на римския юрист от III в. Улпиан: „Волята на принцепса има силата на писан закон“, което според него означавало, че действията на суверените не бива да се порицават от техните поданици⁴⁹.

Проявите на институционализация, рационализация и юридизация на управлението в Англия трябва, според нас, да се разглеждат и в общоевропейски план като аналог на съответните тенденции в другите западноевропейски страни, инициирани от рецепцията на късноримското право (*Corpus Iuris Civilis*) и на каноничното право (*Corpus Gratiani*), които Хенри II очевидно познавал и желал да приложи в своята правна дейност. Не е случаен фактът, че при неговото управление, през 1159 г., излиза първият голям труд през Средновековието – „*Policratus*“, с автор Джон, архиепископ на Солсбъри, разглеждащ въпросите за произхода и същността на държавата и монархията, за отношенията между владетел и народ – теми, продължени в голямото дело на Тома Аквински и Марсилиус от Падуа. В изложената църковно-философска концепция на Джон от Солсбъри⁵⁰, роде-

еща се с други съсловни теории, напр. френската, обществото – *res publica*, е представено антропоморфно (като човешко тяло): владетелят като върховен суверен представлява главата; църквата, на която той е подчинен по християнския закон, представлява душата, най-висшата част на тялото, респ. и на обществото; съсловията – князете, техните служители и васали, вкл. и рицарите – са представени съответно от сърцето; нисшите слоеве – селяни и занаятчи – от нозете на тялото. Владетелят, който получава своята легитимност от църквата, изпълнява Божиите повели за ред и законност в християнското общество, защитава интересите на църквата и на общността. От неговите качества и възгледи зависи функционирането на *res publica*, той е призван да осъществи „*utilitas rei publicae*“, общото благо за всички. При неспазване на своите задължения народът може да свали, дори да убие доказания като тиранин владетел. За да не се допусне това, той е длъжен да спазва справедливия закон. Монархията е институт със свещени функции. Частите на тялото трябва да съществуват по Божие усмотрение във взаимна хармония, те образуват по повелята на „*lex Dei*“ държавата, която има Божествен произход, но, от друга страна, е творение на свободната човешка воля и нейното развитие се определя от човешките „*virtus*“ и „*ratio*“. Този труд, както и други философско-правни съчинения от XI и XII в. илюстрират пробива на една трайна тенденция – господството на правото в политическата теория и практика на европейските владетели. Все повече се търси обосновка, естественоправна или теократична, на монархическата власт и нейните прерогативи. Репецията на римското право в Англия, макар и поставена на заден план поради доминацията на феодалното право, все пак изиграва, според нас, определена роля за проявените през XIII в. тенденции към абсолютизъм, както и за актуализацията на договорната теория. Най-впечатляващ израз на втората тенденция е съставянето на първата английска конституция от 1215 г. – „Великата харта на свободите“. Родена от изострените конфликти между краля и бароните, хартата илюстрира социалния компромис между монархията и съсловията, по-точно между неудачния в своята политика Джон Безземни (1199–1216) и бароните, решава и редица частични проблеми в полза на средната класа (градско съсловие – занаятчи и търговци), рицарите и свободните хора. Без да навлизаме в подробности по отношение на нейното съдържание, ще отбележим, че хартата извежда на преден план не толкова засилената позиция на политическите опоненти на монархията – бароните, колкото идеята за представителство и по-широко участие във властта на всички, „имащи земя от краля“. Според чл. 14: „И за да се създаде общ съвет кралството с цел събирането на данъците и откупуването от военна служба, ние нареждаме да се съберат архиепископите, епископите, абатите, ърловете и големите барони... и чрез шерифите всички други, които държат земя.“⁵¹ Въпреки че ограничава правата на краля в полза на магнатите, хартата на практика не обезсилва монархическата институция. Израз на принципа на ограниченото управление, оттук нататък тя ще въведе политическия компромис в ранг на държавна политика, което ще обуслови устойчивостта на кралската власт в бъдеще.

Че кралската власт се приема безрезервно като суверенна от всички поданици, доказва съдържанието на един трактат от средата на

XIII в. на църковния служител Хенри от Брактън – „За законите и обичаите на Англия“, в който са отразени двата принципа на властта – принципът на ограничението от закона управление и принципът за суверенната власт: „Кралят трябва да бъде подчинен не на хората, а на Бога и на закона, виждайки, че законът е този, който прави краля... Нека кралят въздаде на закона това, което законът му въздава, а именно суверенна власт. Защото там, където суверен е желанието, а не законът, там не може да се каже, че има крал.“⁵² Няколко години след това, между 1258–1264 г., в условията на нова гражданска война, се свиква първият английски парламент (аристокрация, градове, рицари и духовенство), който в ожесточени битки с краля за власт се утвърждава като втори след монарха представителен орган в държавата. При Едуард I (1272–1307) парламентът се структурира в две части – Камара на лордовете и Камара на общините (изграждана всъщност до края на XIV в. с разширено представителство – рицари, градове и заможните хора от селата). В този си състав английският парламент е единствен в Западна Европа. Създаването и дейността му по най-добър начин изразяват съсловно-представителния характер на английската монархия.

При управлението на Едуард I приключва процесът на специализация, респ. на институционализация на държавното (кралско) управление: създадени са обособена правна администрация (постоянен Върховен съд) и администрация по външните дела, т. нар. Канцлерство. Държавните служители са платени и обучени длъжностни лица. Освен това той въвежда практиката на издаване на писани закони – първото постоянно публично законодателство в Англия, успява да подчини Шотландия и Уелс и в най-пълна степен защитава представата за национална и абсолютна английска монархия.

Ако трябва да определим спецификата на английския модел на държавност, бихме посочили следните по-важни особености, изведени спрямо приетия досега за класически френски вариант: създаването на политическата и социалната основа на властта се осъществява чрез еволюция на т. нар. монофеодализъм – система, характеризираща се с приоритет на пряката васална връзка (незадължително обвързана с лен за разлика от Франция), с изначално изведена централизация на политическото и административното управление, съсредоточено еднолично в лицето на монарха. По силата на обичая обаче (англосаксонски, респ. германски) управлението е поделено между социалните носители на власт. Приоритетното налагане на васалния институт след завоеванието обуславя: ранната реализация на двупосочното функциониране на властта – като абсолютна, сакрална и теократична и като договорна и изборна, с превес на втория аспект; персонализацията на властта и управлението, непреодолени характеристики на държавността през целия средновековен период. Монархическата институция се извежда като легитимна преди всичко въз основа на изборността, общото съгласие (обществения консенсус) и наследството по „кръв“, не толкова по силата на дадената ѝ свише харизма и Божественост, а принципът на примогенитурата не играе толкова голяма роля и се налага окончателно един век по-късно от Франция. Божествените пра-

ва и абсолютистките обосновки на кралете се извеждат всъщност реално не при норманската династия (при Капетингите това става по-рано), а по-късно, през XII в. – в условията на усложнено политико-социално развитие, свързано с появата на съсловията и на многослойната феодална йерархия след XI в. – обстоятелства, които поставят пред монархията задачата да поддържа баланса между политическите сили. За разлика от Франция кралската власт в Англия не търси така усилено съюза на градовете и не създава бързо и в такъв обем гражданска (бюргерска) администрация. Развитието на държавната организация обаче се характеризира с по-ранни и по-завършени, отколкото във Франция, тенденции към институционализация и специализация на държавното управление – поради подчертано силното влияние на правните идеи (на обичайното, респ. общодържавното и на римското право) върху практиката на властта, с по-ранен конституционализъм и парламентаризъм и с по-меки форми на абсолютистска политика поради трайно прилагания механизъм на социален консенсус и съществуващия дълг (до XIV в.) период на граждански мир. Може да се каже образно, че в дейността си английските средновековни владетели са поддържали винаги презумпцията, че тяхното кралство в съществуващия си вид е избор на всеки един, живеещ в него – един вечно модерен възглед, с който английската нация и до днес се гордее.

По отношение на националния аспект на държавността ще отбележим, че английското народностно самосъзнание се формира след конституирането на английската държава, през XIII и XIV в. – по-късно в сравнение с Франция и Германия, които като преки териториални, понякога и династически съперници реализират почти перманентни изблици на национализъм и завоевателни стремежи. До края на XIII в. английското кралство се развива възходящо – като една единна територия с оформен народностен и държавен облик. Едва Стогодишната война ще отбележи реалното присъствие на националистически интенции в съзнанието и поведението на англичаните.

V. МОДЕЛЪТ НА ИМПЕРСКА ГЕРМАНИЯ XI–XIII В.

Един изключително интересен, но и сложен за решаване проблем е този за характеристиката на германската държавност. Поради факта, че Германия започва държавното си развитие като кралство и получава, може би повече по случайни обстоятелства имперската титла (след смъртта на Лотар, най-големият внук на Карл Велики, титлата „император“ е прехвърлена под натиска на папата към брат му Шарл Плешиви, владетел на Западнофранкското кралство, и само поради ранната смърт на наследника му тя е дадена на Карл III Дебелия, владетел на Източnofранкското кралство, и предадена впоследствие, пак от папата, на саксонския крал Ото I), в историографията и досега липсва единомислие по въпроса за съчетаването на тези две определения на държавата. Почти без изключение досега се приемаше, че Германия влиза и „остава“ в средновековната, включително и в новата история като империя, възплъщаваща в класическа форма средновековния универсали-

зъм и, според по-старите марксизирани схващания, империализъм⁵³. По-новите изследвания обаче⁵⁴ насочват към по-нивелирано и отговарящо на историческата истина решение. Накратко казано, историците откриват в имперската форма на средновековна Германия принципно аналогични на национално развиващите се европейски държави процеси и тенденции, т. е. те стигат до формулата: „имперска Германия = национална държава на германския народ“. Всъщност това е и наименованието ѝ от края на XV в. – „Свещена Римска империя на германския народ“ (Райхстагът в Регенсбург 1471 г.). Което означава, че историците ще трябва да потърсят най-напред в характеристиките на миналото отговора на въпроса за националния или имперски характер на най-голямата по територия държава на европейския континент. Изследванията на немските специалисти са още в началната си фаза, предстоят да се преодоляват много натрупани и трудно отстъпвани стари схващания. Затова ще акцентираме върху главните характеристики на имперския държавен модел с оглед на изведените критерии в началото на изложението, без да засягаме по-обстойно непроучения достатъчно национален аспект на темата.

Първият съществен момент при анализа на германската средновековна държавност, който веднага се улавя при поглеждане към генеалогията на владетелите, е честата смяна на династии – 24 легитимни владетели от 5 династии за периода 919–1257 г. срещу 9 френски крале от една династия за периода 987–1270 г.(!), липсата на пряка „кръвна“ приемственост по мъжка линия не само между няколко управляващи династии (напр. между Саксонската и Салическата и по-късно при Щауфените), но и в рамките на една династия, напр. при Салическата, и издигането често на контраимператори – факт, характерен само за средновековната история на Германия. При тези, биологично заложили според някои автори⁵⁵ обстоятелства (ранна смърт, относително кратък живот поради голяма психическа натовареност на владетелите и др.) на преден план в държавнообразователния процес излиза следният важен момент: утвърждаването на династическата приемственост протича преди всичко на базата на кръвното родство (а ако то липсва – чрез асоцииране на наследника), посредством подчертаване легитимността на владетеля чрез неговата харизма (по-късно – особено след управлението на Отоните – посредством имперския статус), чрез избора от магнатите и чрез трайна презентация на редица легитимиращи властта символни действия (миропомазване, коронация и *sacrisuitus*, обхождане на кралството). Поради обстоятелството, че коронацията се извършвала в Рим – според традицията от времето на Каролингите, легитимацията на германските владетели чрез папската инвеститура представлява по-особен случай в сравнение с легитимацията при другите европейски крале – тя не изхожда приоритетно от светския владетел, а е двустранно обусловена. Изход се търси и се намира в идеята на Карл Велики (неосъществена за съжаление) за коронация в Аахен или в утвърждаване доминацията на светската над папската власт чрез силна теократизация (реализирана при Щауфените в най-голяма степен) и трансперсонализация на властта (идеята за „*idoneitas*“, надличностна, служебна харизма при Салическата династия).

Погледът към управлението на първата династия – Саксонската (919–1024), показва учудващо много паралели с управлението на първите Капетинги. Като цяло през този период се полагат устоите на германската държава, очертават се основните идейни и конституиращи властта управленски механизми. Отоните представляват, подобно на Капетингите, „кланова“ династия (родът на Людолфингите в Харц). Поради липсата на приемственост от франкските Каролинги (първият представител на династията Хайнрих I, 919–936 г., е асоцииран като наследник от бездетния Конрад I, последният Каролинг по женска линия) историографите от Х в. легитимират властта на сина му, Ото I (936–973), главно чрез подчертаване на родовата харизма. В „История на саксите“ на Видукинд от Корвей е представена като характерна за рода на Людолфингите военната харизма: Ото I победил маджарите при р. Лех през 955 г. и бил провъзгласен поради голямата си победа за император⁵⁶ (императорската титла той получава обаче седем години по-късно, и то от папата). Освен това той е избран за крал по силата и на други обстоятелства, описани в „История на саксите“ – чрез одобрението на аристокрацията на „народа на франките и саксите“, след това – чрез папска инвеститура, и на последно място – от народа: „След това той (архиепископът – б. м., В. Г.) каза на народа: „Виждете, аз ви водя избрания от Бога и дезигнирания преди от могъщия владетел Хайнрих, а сега избран от князете за крал Ото, ако това ви харесва, покажете го, като вдигнете дясната си ръка нагоре..., след което архиепископът отиде с краля, който беше облечен по франкски обичай с тясно прилепнала дреха, зад олтара, където лежах кралските отличителни знаци: мечът..., мантията, жезъла със скиптъра и диадемата“ (короната)⁵⁷. Това съдържателно описание на Видукинд илюстрира и стремежа да се изведе наследствената харизма на Отоните от връзката ѝ с каролингската традиция (гробополагането при Отоните в Аахен също е показателно). Към тази негова обосновка ще добавим друг известен елемент, поддържащ харизматичността на династията – „изтъргуваното“ през 926 г. от бургундския херцог срещу части от Швабия легендарно копие на св. Мавриций, станал личен патрон на династията. Считаме определено, че подчертаната сакралност и харизматичност на властта при първите представители на новата династия се дължи на обстоятелството, че при съществуващите изострени териториални претенции за спорните и гранични Лотарингия и Бургундия родствената обвързаност на Ото I чрез сестра си (съпруга на Луи IV Каролинг) със западнофранкските Каролинги и чрез друга своя сестра (съпруга на Хуго Абата, баща на Хуго Капет) с Капетингите е представлявала реална опасност за владетелите на западнофранкската половина на империята и е предизвикала съответна реакция от тяхна страна, напр. нападението на френския крал Лотар върху Аахен през 978 г. с цел отвоюване на спорна Лотарингия. Чрез брака си с Аделхайд от Бургундия Ото I получава възможност да претендира за Бургундия, която през 1033 г. в по-голямата си част, т. нар. кралство Бургундия – Арелат, преминава към империята, а Лотарингия още от 925–928 г. е станала част от държавата на Отоните. Всъщност с договора в Бон от 921 г. се прави опит да се поделят спорните територии между двете кралства, наименувани в документа „*Francia orientalis*“ и „*Francia occidentalis*“.

Изхождайки от тези данни, както и от сведенията на хронистите от X и XI в. (Видукинд, Бруно от Кверфурт, Лиутпранд, Випо и др.) можем да установим, че държавата на Отоните и на салическите владетели се изживява до XI в. като източнофранкска, франкско-римска или саксонска, но не като общогерманска по характер. Нейните народи, според определението на епископ Лиутпранд от Кремона, пратеник на Ото II в Константинопол през 968 г. във връзка с подготвяната сватба с византийската принцеса Теофано, се идентифицирали като част от франките: те са характеризирани от него като „gens teutonica“ (германски франки) в противовес на другата част на франките – „gens latina“ (латински франки – населението на Западнофранкското кралство)⁵⁸. От друга страна, рядко срещаното през X и XI в. наименование „gens teutonica“, респ. „teutones“ не трябва да се тълкува като синоним на „германски народ“ – т. е. като понятие за надплеменно единство, както считат някои изследователи, а като еквивалент на франкското „theodiscus“, означаващо „принадлежащ към народа“⁵⁹. По-късно, от края на XI в. нататък, това понятие ще се развива и утвърждава все повече като аналог на „общогермански“.

Неоспорима истина представлява фактът, че коронацията на Ото I за император в Рим през 962 г. възражда римския облик на кралството, „империализира“ държавата и поставя начало на италианската политика на източнофранкските владетели – политика със съдбоносно значение за Германия поради разделянето на центъра на политическото управление, трайната зависимост от Папството и негативното влияние върху възможностите за общогерманско единство. Наистина Ото I контрира този момент чрез неосъществения си проект за имперска коронация в Аахен⁶⁰ и най-вече чрез системата на „имперска“ църква, създадена с цел да се обвърже и подчини на короната висшето духовенство – епископи и абати, чрез пряка васална обвързаност и ленно владение и да се превърне в баланс срещу силните херцози. Това е първият значим акт на обвързване между васална служба и лен в политиката на германските крале, тяхна трайна практика през Средновековието. По този начин обаче властта залага една мина в бъдещето, която ще кулминира в политическия сепаратизъм на могъщото духовенство и в спора за инвеститура през XI в. Приемането на имперския статус (*translatio imperii*) според някои автори⁶¹ е пречка и за утвърждаване на наследствената монархия в Германия поради съдържащия се в имперската традиция елемент на изборност на властта. Според нас това мнение е непрецизно, защото именно изборният момент, както видяхме напр. при Англия на Плантагенетите, ще циментира политическото единство в Германия, блокирано от териториалния сепаратизъм. В условията на децентрализираща се държавна власт, при укрепнали политически позиции на князете, една наследствена монархия би предизвикала с „постоянството си“ перманентни граждански войни срещу короната. Силните имперски и централизаторски амбиции на владетелите от Салическата династия и особено от тази на Щауфените неслучайно „изваждат“ на преден план, като начин за манипулация от страна на опозиционните князе и духовенство, феномена на контраимператорите.

Пролемът за рефлексията на имперската идея в историята на Германия не трябва да се анализира еднозначно, и то само в негативен план, както

се прави в повечето случаи. Съвременните проучвания предлагат по-балансираните решения, обосновките ще се доизграждат и по-нататък на базата на нова методика на изследване. Историците наблягат на обстоятелството, че съдържанието на имперската идея се променя през различните исторически етапи, търпи еволюция, различно се възприема и от носителите на държавността – владетел, аристокрация, народ. Счита се, че имперската идея при Каролингите, Отоните и Щауфените, по-късно и при Хабсбургите, реализира различни интенции, защото формира своя пълнеж в условията на различни исторически обстоятелства и въз основа на несъвпадащи владетелски концепции. В резултат на това се наблюдават нюанси в реализацията на зададената ѝ от общността и владетеля историческа функция. По отношение на нейното глобално значение през ранния период на изграждане на държавността в Германия подкрепяме мнението на известния изследовател по тази тема Йоахим Елерс, който счита, че Римската империя трябва да се разглежда като интегрираща държавна рамка, която дава възможност за реализация на два почти успоредно протичащи процеса: на формиране на надплеменно, народностно съзнание в териториите (при „народите“ на сакси, франки, шваби и пр.) и на формиране на общогерманско съзнание (немци, *teutones*) с приоритет, според него, на първата тенденция⁶². Елерс счита, че до XII в. имперската идея е реализирала политическата, а не етническата интеграция на държавата, която се извършвала дотогава главно в княжествата. След XII в. двете посочени тенденции се развили повече синхронно, за да съвпадат през XV в.

Без да изчерпваме темата за идентификацията на ранната германска държава – един нерешен историографски въпрос, ще очертаем облика ѝ при първите две управляващи династии. Подобно на френските и английските владетели, Отоните, а също и кралете от Салическата династия изграждат държавата на персонална основа (лична монархия) посредством васално-ленната връзка, а отгук – и на договорен принцип. Първият избран и съвещателен орган към монарха, Кралският съвет, е съставен от четиримата херцоzi на Германия – лотарингския, швабския, франконския и баварския, които изпълняват наследените от Каролингите управленски длъжности. Държавната власт е неразделена, т. е. трите ѝ основни функции се обединяват в монарха, и сакрализирана. Единствено владетелят като представител на Бога на земята има право да я упражнява в пълна степен. Тя се определя като „бан“ – правото на властта да издава разпореждания и да забранява, според обичайната формулировка на франкските крале, т. е. тя представлява монополно право с елемент на принуда. На практика обаче властта се делегира от краля към частните лица (аристокрация и духовенство) срещу определени задължения – т. е. условно, управлението е поделено по силата на механизма на реципрочната връзка. От друга страна, поради имперската обосновка на властта би трябвало да се прояви по-силно десцендентният аспект на управление, но това положение не се реализира на практика при повечето германски владетели, останали по силата на изборното начало и на редица обективни причини, зависими от волята на териториалните князе. Като френските крале те ще се стремят да компенсират това положение посредством политиката на прекия васалитет, заложена още при Отоните в

лицето на т. нар. васали на короната. Че не са успели в тази насока, проличава от повторните и масирани усилия на последната „имперска“ средновековна династия, Щауфените, да използват института на министериялитета (преки васали на краля, негови държавни служители в административната и военната област, но васално и лично подчинени на епископата и князете) за тази цел. Всъщност министериялитетът, възникнал като институт при управлението на Салическата династия, представлява първата държавна служебна администрация.

Началната институционализация на държавата през X–XI в. се осъществява по същия модел, както в другите две страни, т. е. чрез специализация на управленските длъжности в рамките на домена, респ. и в пряко обвързаните с него територии. Само владетелите от Саксонската династия са се коронясвали с отделна корона, гробополагането се извършвало освен в Аахен, и в Рим (напр. Ото II е погребан в Рим) – факти, които насочват, според нас, към недостатъчно изяснена самоидентификация на династията, което не ни учудва при силния акцент върху римския характер на държавата при Ото III (983–1002). Той е кралят с най-утопични, до Щауфените, имперски възгледи. Женен за византийската принцеса Теофано, инициатор на култа към Карл Велики, той развива идеи за европейска християнска империя (при него се създава национална, но васална към Германия християнска църква в Полша и Унгария), приема напълно византийските титулатура и коронация, строи императорска резиденция в Павия по подобие на Аахен, т. е. по византийски образец. Като абсолютен християнски монарх неговите задължения към народа са „iusticia, misericordia, pietas“ („справедливост, състрадание, благочестие“), целта му – „Renovatio Imperii Romanorum“ („възраждане на Римската империя“), съответно и империята има само един център – Рим⁶³. Тези тенденции намират основателна критика у неговите съвременници. Приемникът му Хайнрих II (1002–1024) прави „завой наляво“, към франкско-римска ориентация. Реален политик с авторитет в Европа, но без наследници. Преместването на гробополагането от Аахен в Бамберг (там е погребан той) символизира идването на власт на нова династия, Салическата (1024–1125), означавала нов етап в имперската политика и в еволюцията на властта.

По-важните аспекти на държавностното развитие през този период са следните: продължава тенденцията към по-нататъшна деификация и автократизация на властта в условията на усложнени феодална йерархия и социални отношения, както и поради изострени проблеми с Папството и териториалните князе, създава се министериялитетът като опора на кралската власт – по този начин се пристъпва към по-нататъшно развитие на държавна администрация, доминирана обаче от частния характер на управлението. Династията встъпва във власт по силата отново на избора (поради липса на кръвна приемственост от предишната династия), без да се елиминират наследственото право и дезигнацията (напр. Хайнрих IV асоциира приживе сина си). Гробополагането е съсредоточено в новите епископски центрове Шпайер и Вормс, династията има за личен патрон Божията майка (култово място – Шпайер). Въпреки родството си с династията на Отоните по женска линия, тази династия се обосновава

като самостоятелна (лична монархия), с отделна своя легитимация и презентация. Като негативна тенденция обаче се проявява нарушението на легитимацията чрез появата на контраимператор, избран от князете или като родственик на монарха, или от опозиционна княжеска династия. При Салическата династия се появяват трима контраимператори, а при Щауфените – петима. Според изследователите на този интересен и без европейски паралели феномен причината трябва да се търси в правно обоснованата възможност за това – поради непрецизно нормирания избор и липсата на твърди правила при регентството⁶⁴.

Новият момент по отношение развитието на държавността се състои в създаване на концепцията за „трансперсоналния“ характер на държавата. Според нас появата ѝ е предпоставена от пробива на първите общонационални тенденции в Германия. Биографът на първия салически крал Конрад II (1024–1039), Випо, в „Gesta Chuonradi“ представя своето обяснение на важния за него въпрос – дали със смъртта на даден крал, особено в случай, че той е последен от династията, се прекъсва съществуването и на държавата или не. Както се вижда от текста, Випо е инспириран за въпроса си от разрушаването на Павия, имперската резиденция на Отоните, от местното население. На въпроса на крал Конрад, защо са го направили, италианците обяснили, че след смъртта на Хайнрих II не са имали вече крал, на което владетелят отговаря: „Не можете да отречете, че разрушихте един императорски дворец. И да е мъртъв кралят, то държавата остава, така както и след смъртта на кормчията корабът остава. Тук става въпрос за държавни, а не за частни постройки. Те подлежат на друга висша власт, не на вашата.“⁶⁵ Чрез думите на Випо новата династия презентира своята приемственост и легитимност. Тук се очертава идеята за държавата като различна от своя носител абстрактна величина, идея и на самата монархия, чиито интереси и възгледи изразява Випо. Но концепцията му не произтича от съществуващи рационални, респ. естественоправни представи при него (държавата като естествен еволюционен продукт на природата) – идеите на италианските легисти, а от традиционни теократични възгледи. Избухналият спор за инвеститура в Германия ще доведе европейското съзнание до една лаическа, секуларизирана представа за държавата, обществото и владетеля, ще активизира отделянето на светската от духовната власт, на частното от общественото начало. Така в края на XI в. в Германия се създават предпоставки за по-нататъшна юридизация и институционализация на управлението, а монархията се осъзнава все по-определено като национална, общогерманска. Нека приведем няколко примера в тази насока. Ако известният като пръв крал еретик в Германия – Хайнрих IV (1056–1106), отлъчен от Папството през 1077 г., се титулува в официалните документи като „Rex Francorum et Imperatorum Romanorum“, монахът Ламперт от Херсфелд го определя в своите анали и като „Rex Teutonicorum“ – напълно в духа на принизяващото императора до статуса на крал папско обръщение. В случая Ламперт определя държавата като общогерманска по характер с имперско наименование – идея, застъпена и в друго известно съчинение от XI в. – „Песента на Ано“ (1080), първото историографско произведение на немски език в стихове. В него анонимният автор извежда произхода ѝ от ос-

нованата от Цезар при древните германи монархия (римско-германски континуитет на държавността) и застъпва идеята за целесъобразността от създаване на империя в своето време – заради обединението на народите, т. е. на четирите етноса в Германия, в едно цяло. Имперската форма на „държавата на немците“ той обяснява не просто като приемствена, а като израз на многоетническата характеристика на Германия: императорът владее много кралства (regna), затова се титулува така⁶⁶. Всъщност немалко европейски крале са се афиширали като императори, напр. английският крал Етелстан през 930 г., кастилският крал Алфонсо VII през 1135 г., френският крал Филип IV Красиви – владетели, осъществили супремация над обединени или „освободени“ от тях територии.

Тези и други факти от европейската, вкл. и българската средновековна история (напр. цар Калоян) илюстрират реалността на горепосоченото мнение. В условията на прогресираща национална идентификация и абсолютистки стремежи в европейските държави имперската идея променя някои от своите интенции и се обвързва с националните тежнения. Идващите на трона Щауфени ще реабилитират в пълна степен имперската идея, но след техния крах националноформиращите тенденции постепенно ще се засилят и ще доминират в края на Средновековието. Имперската традиция върви към своя залез: Рудолф I Хабсбургски (1273–1291) и неговият наследник Албрехт не получават имперска коронация в Рим, а само титлата „крал на римляните“; Лудвиг IV Баварски (1314–1347) ще провежда повече домениална, отколкото имперска политика по принципа „всеки император е крал в своята държава“⁶⁷; Сигизмунд (1410–1437), крал на Чехия и германски император, ще бъде първият владетел на немците без стъпка собствена земя в Германия, а Максимилиан I Хабсбург (1493–1519) ще се коронясва не в Рим, а в Триент като „избран римски император“. В края на XV в. Германия се именува „Свещена Римска империя на германския народ“ и т. н.

От гореизложеното може да се направят множество заключения, едно от тях ще бъде изводът за „жилавостта“ на имперската традиция в историята на Германия. Имперската идея ще оцелее и в Новото време поради жизнеността си, дължаща се главно на осъществената в нейните рамки симбиоза между двата компонента: националния и универсалния. Неклиширният и внимателен анализ все повече насочва към тезата, че очевидно не трябва да се взаимоищлючват имперска и народностна идентификация. За специалистите остава особено важен за решаване въпросът за критериите, по които ще могат да се разграничат категориите „Imperator Augustus“ и „rex Francorum et Romanorum“. По-нататъшните проучвания ще родят нови решения по проблема.

В заключение ще се спрем върху реализацията на държавността при династията на Щауфените (1138–1250). Първият Щауфен, Фридрих I Барбароса (1152–1190), наследява редица съдбоносни за държавата пролеми. С оглед на контраудар срещу папската власт, утвърдила се след решението на Вормския конкордат от 1122 г., който решава спора за инвестиатура в полза на папата, Фридрих I обявява през 1157 г. империята си за „свещена“ – „Sacrum Imperium“, т. е. извежда отново на преден план като изконни свещените прерогативи на светската власт, отхвърляйки по този

начин необходимостта от папска инвеститура. В противовес на известните постулати на папа Григорий VII в булата „*Dictatus papae*“ (1075), превърнала се във фундамент на католическите претенции, в която се провъзгласява например, че „само той може да въздига и сваля епископи“ (чл. 3), „само той разполага с императорските отличителни знаци“ (чл. 8), „папата сваля императорите“, „никой не може да упражнява над него съдебна власт“ (чл. 19)⁶⁸, императорът постановява следното: „За управлението на нашата държава съществуват два правни източника, светите закони на императора и доброто обичайно право на нашите предци и бащи... Ние оказваме на нашия баща (папата – б. м., В. Г.) дължимата нему почит; но свободната корона на нашата империя ние разглеждаме единствено като дар от Бога (бенефиций)... и признаваме правото на папата да избира императорите, най-високата чест (за него – б. м., В. Г.); а което остава, е в повече, е зло... В столицата на света (Рим – б. м., В. Г.) Бог е издигнал църквата чрез империята, в столицата на света сега църквата няма да разруши, както ние вярваме, чрез Бога империята.“⁶⁹ И по-нататък: „Императорското величество е поставено от Бога с цел, чрез неговата власт цялата земя да се радва на траен мир, и ние, които Бог е поставил на трона на римската държава, ще обичаме и пазим мира с особено голяма грижа.“⁷⁰

Щауфените наследяват трона по непряка женска линия чрез родство със сестрата на Хайнрих III от Салическата династия. Те са династията с най-много контраимператори – петима, от които – трима – при управлението на Фридрих II. Базата на властта им е Швабия с владения във Франкония и Бавария, по брачна линия. Най-силен техен съперник са Велфите, херцоzi на Бавария и Саксония, родствени – по-точно братовчеди I степен, с Щауфените чрез племенницата на Фридрих I, Агнес. Велфите „излъчват“ след управлението на Филип Швабски, наследил трона след смъртта на „червенобрадия“ император, двама контравладетели, които управляват империята между 1198–1215 г. Фридрих I предприема пет похода в Италия между 1154–1178 г., които завършват с неуспех за него – италианските градове в Северна Италия отхвърлят господството му, и това е последната завоевателна кампания на германските владетели към Италия до края на Средновековието. Неговият голям политически успех е бракът на сина му Хайнрих VI с дъщерята на сицилийския крал – Констанца, от който се ражда последният Щауфен, Фридрих II. С това към империята са присъединени норманските владения в Южна Италия и Сицилия – при Фридрих II Палермо ще стане новият център на империята. В стремеха си да централизира държавата и да създаде финансова опора на външната си политика Фридрих I оповестява ново държавно законодателство, повлиян от успехите на италианската правна наука, с което се стреми да осъществи върховните си права (*regalia*) в съдебната и финансовата област. То обаче не се прилага на практика в Германия, самият той се отказва да го въведе и в Италия. В края на XII в. короната не е могла да предяви претенции дори по отношение на останалите без наследник земи. Като компенсация императорът укрепва института на министриалитета, като дава свободен статус на министриалите. Политиката му към градовете – комуни и техните съюзи е недалновидна – Щауфените не успяват

да спечелят тяхната подкрепа поради липсата на протекция към тях. Фридрих I умира в III кръстоносен поход, оставил в наследство опозицията срещу короната на могъщите князе в Германия и конфликта с Папството и италианците.

Фридрих II (1215–1250) е може би най-„нестандартният“ средновековен германски владетел. При неговото управление достигат до кулминация имперската идея и абсолютистката насока на властта, с неговата смърт си отива последната „класическа“ средновековна монархия. Парадоксът в житейската му съдба се състои във факта, че той дава на Европа най-модерната за времето си конституция, възплъщавайки в нея по оригинален начин своите лични възгледи за управление, но тя не се осъществява на практика и Германия, която би могла при него да създаде друго свое бъдеще, а след неговата смърт отива „назад“ в Средновековието. От амбициозния си баща Хайнрих VI той наследява култа към имперската идея, а от чичо си Филип Швабски, който успява да се ожени за дъщерята на Исак II Ангел – претенции към византийския престол. Идва на трона на римските императори по силата на добро стечение на обстоятелствата: поради малолетието си (бил е на 4 години, когато баща му умира) е изтласкан в управлението от Ото IV Велф и идва на власт най-вече с подкрепата на папа Иннокентий III и на по-голямата част от князете. Легитимността му се базира и на дезигнацията от страна на баща му през 1194 г., направена веднага при раждането му. През 1215 г. е коронясан за крал, а през 1220 г. – за император. Има три брака – с Констанца от Арагон, Йоланта от Йерусалим и Елизабет от Англия, последната му съпруга го дарява с трима синове, първият от които – Хайнрих VII, е контраимператор на баща си през 1220–1235 г. Със смъртта на последния Щауфен, внука му Конрадин, през 1268 г. династията се прекратява по мъжка линия.

Чрез сключения с египетския султан договор (1229) и чрез втория си брак с дъщерята на йерусалимския крал Жан дьо Бриен Фридрих II осъществява мечтата на християнската кръстоносна армия да освободи Йерусалим, обаче същата година е анатемосан от папата заради неуспешното обявяване на похода от 1227 г., когато поради болест войската му не се свиква и той отменя оповестения от папата поход. Анатемосан е втори път – заради „симпатии“ към исляма и ересите, но всъщност защото отнема от папата сюзеренитета над Сардиния. Управлява „*Sacrum Romanum Imperium*“ от Палермо. В Неапол основава през 1224 г. първия средновековен университет по право и медицина в Европа, пише книга за лова на соколи, увлича се много по арабската поезия и според някои съвременници бил превърнал кралския двор в ориенталски харем. Бил много начетен, владеел е отлично шест европейски езика. С кралете на Англия и Франция поддържа относително мирни отношения, в обръщенията си към тях по повод папската анатема Фридрих II се представя като борец за общоевропейско дело – в случая изказва идеята за национален суверенитет, и то много преди папа Климент V да обяви в своя декрет „*Pastoralis cura*“ (1313) концепцията за териториалния суверенитет от гледна точка на суверенните държавни основания. Остава след смъртта си голям брой съчинения и кореспонденция, от които проличава, че е имал радикални идеи за реформиране на църквата, близки според някои до ереста на валденсите. Самият

той е член на ордена на цистерцианците. Ореолът му на Антихрист, но и на освободител на Божия гроб, както и религиозната му толерантност, влизат в канавата на създадения след смъртта му мит за „последния преди Божия съд император“ – реминисценция от учението на йоахимитите за „хилядолетното царство Божие“, епоха на златен мир и благоденствие на народите. Фридрих II се превръща в легендарния император, очакван при всеки национален катаклизъм като възвестител на тези вечни илюзии – напр. при въстанието на Долчино в Италия в началото на XIV в., образът му е много популярен при катарите и валденсите, за него си спомнят и през XV в. във връзка с провалената общоимперска реформа, т. нар. Реформация на император Сигизмунд, както и през XVI в. в навечерието на Селската война в Германия през 1525 г. Най-важното му дело, според нас, е конституцията от Мелфи от 1231 г. Тя представлява първото в Европа систематизирано държавно законодателство, създадено на основата на римското, каноничното, норманското и арабското право. Превесът на късноримските правни норми в нея ни дава основание да приемем, че тя е и първата обща кодификация на Юстиниановото законодателство дотогава в Европа. Конституцията остава валидна в Неапол до 1809 г., в Сицилия – до 1819 г., но не и на германска почва. Пронизана е от силно акцентираната идея на Фридрих II за абсолютна власт, чиято формула, според изследователите, е близка до тази на източния деспотизъм – чрез нея например той въвежда култ към владетеля, счита за светотатство дори обсъждането на неговите закони и решения. Идеята му за монархия изхожда от принципа на висшата Божия и природна справедливост, въплътена в закона и в личността на владетеля, на който всички се подчиняват и който е олицетворение на справедливостта, висш критерий на истината. Негова единствена цел е благоденствието и мирът в държавата: „Съгласно достойнството на властта, която имаме, ние нямаме намерение да търсим толкова полза за себе си (от нея – б. м., В. Г.), колкото за нашите верни (поданици – б. м., В. Г.), защото наша грижа е да имаме богати поданици, и да съхраним държавата ни, като активизираме нашите верни в тяхната собственост. Защото сигурните и подобряващи се условия (на живот – б. м., В. Г.) на поданиците са славата на владетеля.“⁷¹ И по-нататък: „И така, князете на народите, избрани по силата на обстоятелствата и не по-малко чрез Божието прозрение..., които отсъждат относно живота и смъртта, съдбата и службата, както е отсъдено на всеки, които са поставени над народите с цел да изпълнят Божието предопределение и да носят отговорност за управлението си... и по-нататък да пазят народите от външни врагове чрез силата на светския меч... мира между тях и справедливостта.“⁷² За финансовата и стопанската му политика съдим следното по данните от конституцията: той въвежда държавен поземлен данък, търговски данък и данък върху солта, създава с тази цел платена служебна администрация по места, активизира чрез облекчителни мерки (освобождаване от данъци и пр.) производството в селските стопанства. Основаването на университета в Неапол той обосновава по следния начин: „Чрез сока на науката и учеността ние искаме да привлечем много умни и способни... учени мъже искаме в наша служба, за да можем... да им предадем грижата за управлението на държавата.“⁷³ От норманското държавно устройство Фридрих II реципира

следните важни реформи: изготвянето на ленни списъци на всички васали с цел данъчно облагане, които стават образец по-късно за Западна Европа: системата на пряк васалитет в социалните отношения; две държавни канцеларии като висши финансови структури – за доходите на преките и на непреките васали на краля (реализиран факт във Франция при Филип IV Красиви); висша съдебна държавна власт в лицето на юстициария с подчинени нему пътуващи съдии (реформата на Плантагенетите); баюлите (френските байло) като представители на държавната изпълнителна и административна власт; професионална наемна армия. Неговата внезапна смърт през 1250 г. остава държавата вътрешно неукрепнала и разпокъсана. Смелите му реформи остават фикция и в началото на Новото време за Германия.

Последният исторически парадокс в контекста на казаното дотук е обстоятелството, че германският държавностен модел намира реализация не в империята, а в колонизираниите след XI в. територии – по р. Елба, Заале, Одер и в Прибалтика, вкл. и в херцогство Австрия. В тях се създават, аналогично на западноевропейските реформи, специализирани управленски държавни служби – финансова, съдебна изпълнителна, въвеждат се мерки за утвърждаване върховните държавни права на владетеля, за установяване на централната власт като фактор на реда и мира в териториите, за развитие в тях на парламентаризъм и пр. Осъществяването на посочените реформи през XIII в. в тях се предпоставя в немалка степен и от политиката на последния велик Щауфен, който в своята „*Privilegium in favorem principum*“ от 1231/1232 г. с отказа си от редица основни върховни права, напр. от висша юрисдикция, монетосечене, такси и данъци, строеж на крепости и на градове в полза на князете, полага основите на пълната териториална власт в Германия, чието изграждане приключва с известната „Златна була“ на Карл IV от 1356 г., класически израз на немското многовластие по думите на Фридрих Енгелс. Приключването на процеса на „териториализация“ в Германия предпоставя обаче и завършеност на етногенетичните процеси в княжествата, с което се създават условия за преход към следващия надграждащ етап – формирането на общогерманско политическо и етническо самосъзнание. Съчиненията на първия германски поет сатирик Валтер фон дер Фогелвайде, творил в края на XII в., и трактатът на Александър от Рьос от 1280 г. илюстрират убедително националната компонента на римската идея – за тях Германия е държава на немците с римско наименование⁷⁴. Техните, както и други произведения от епохата на Щауфените насочват изследователите убедително към подобен извод. Не държавната политика на Щауфените, а пробиващите си по естествен начин път национални тежнения стоят в основата на националната идентификация на германския народ – процес, приключил с настъпването на Новото време.

Ако трябва да отбележим накратко най-важните отлики на германския имперски модел през XI–XIII в., бихме посочили следните моменти: държавността в Германия се реализира общо взето като близък аналог на държавностните процеси в Англия и Франция, т. е. тя се изгражда посредством еднакви структурни механизми, най-важните от които са: ролята на монархията за конституирането на държавата, ролята на правото като първи инструмент за контрол и монополно положение на властта, ролята

на социалните носители – аристокрацията, съсловия и народ, за еволюция по посока на ограничен тип управление, ролята на монарха като носител и реализатор на държавнообединителните идеи, особено в началния етап на държавността. Различията спрямо другите варианти на държавностно развитие са следните (Англия и Франция): ролята на имперската идея като контрафактор спрямо процесите на политическа децентрализация, но и като такъв спрямо националните интенции чрез изведения на преден план универсализъм; общогерманското обединяване по модела на „над-граждащите се“ средновековни идентичности: източнофранкска – саксонска, франконска, баварска и пр. – римско/франкска – общогерманска (обратният механизъм при френския модел); силното обвързване и зависимостта на държавностните процеси от конфликта между Папство и империя; компенсацията на конфликта чрез подчертан универсализъм (империализъм) от страна на властта, развитието на националнообединителни тенденции в общността, както и известна еволюция на монархията към нов тип политикоправно мислене и самоидентификация през XIII в., но без видима реализация; подчертаната роля на аристокрацията като обединяващ държавата фактор; възникналите проблеми при самоидентификацията на първите две династии; акцентът върху харизматичния и сакрален, респ. теократичен характер на властта; подчертано персоналният характер на управлението; създаването на лична монархия; преплитането на изборното с наследственото начало с приоритет на първата тенденция – на фона на неприложен изцяло принцип на кръвна приемственост поради прекъсване на родовата верига на места: феномени само на династическия континуитет в Германия; изявеното несъвпадане между зоната на сакралност и зоната на функционалност на династията; значително по-бавната институционализация на управлението; ролята на министерията като първа държавна администрация; осъществяването на държавността не в центъра, а в „периферията“ на управлението – в Италия, в княжествата или в колонизирани германски територии; приоритетната роля на римското право за развитие на управленските структури и на монополната (абсолютна) власт през XII–XIII в.; липсата на интегративна политика спрямо градовете в Германия; забавената еволюция на народностното самосъзнание; имперската идея като възможност за съчетаване в нейните рамки на универсалния и националния компонент на държавността.

БЕЛЕЖКИ

¹ Салвиан Марсилски. „За божнето управление“ (439 г.) – цит. по: Христоматия по история на средните векове (ХИСВ). Ч. 1. (Съст. М. Йонов, Й. Николов). С., 1975, 40–41.

² Срв. Сиротенко, В. Т. Введение в историю международных отношений в Европе во второй половине IV – начале VI вв. Ч. 2. Пермь, 1976, с. 14 сл.

³ Срв. Frey, E. Zur Synthese römisch-germanischer Elemente bei der Ausbildung des Feudalismus in Mittel-und Westeuropa. Diss. A. Leipzig, 1983.

⁴ Срв. Рущ, М. Ранното западноевропейско Средновековие. – В: История на европейската средновековна цивилизация. Човекът и Средновековието. Книга за учителя. Ч. 1. С., 1994, 279–295; Fossier, R. Le Moyen Age. T. 1. Paris, 1990, p. 497.

⁵ Тойнби, А. Постигание истории. М., 1991, с. 544.

⁶ Литературата по въпроса е обширна, представяме някои от по-важните трудове: Нико-

лов, Й. Увод в общата медиевистика. С., 1994, 161–176; *Mittelalterforschung nach der Wende* 1983 – HZ, Beih. 20, 1995, 3–27, 89–129; *Barthelemy, D. L'ordre seigneurial, Xie–XIIe sc.* Paris, 1990, 5–7, както и особено оспорвания труд на *Reynolds, S. Fiefs and vassals. The Medieval Evidence Reinterpreted.* Oxford, 1994; *Feudalism – Materialien zur Theorie und Geschichte.* (Hg. v. L. Kuchenbuch, B. Michael.) Fr.f.a.M., Wien, 1977.

⁷ Тук имаме предвид извеждането като определящи на една или няколко характеристики на феодализма: феодализмът като политикоправна система, като система от ленно-васални връзки, като метод за управление и др., при повечето немарксистки школи, които избягват икономическата дефиниция на марксизма.

⁸ *Duby, G. Les feudaux, 980–1075.* – In: *Histoire de la France sous la dir. de G. Duby.* T. 1. Paris, 1987, p. 284.

⁹ Срв. още по въпроса *Бессмертный, Ю. Л. „Феодалная революция X–XI вв.“* – Вопросы истории, 1984, № 1, 52–67.

¹⁰ Срв. *Рущ, М.* Цит. съч., 281–290.

¹¹ Срв. *Fried, Joh. Die Formierung Europas 840–1046.* München, 1991.

¹² Срв. *Sprandel, R. Verfassung und Gesellschaft im Mittelalter.* Paderborn, 1975, както и по-собието *Deutsche Rechtsgeschichte. Ein Studienbuch v. H. Mitteis.* München, 1992, Kap. 1, 23–44.

¹³ Срв. по-подробно *Myers, H. A. Medieval Kingship.* Chicago, 1982, Chapter 1.

¹⁴ Срв. *Тойнби, А.* Цит. съч., с. 553.

¹⁵ По-подробно при *Трубецкой, Е.* Философия християнської теократії в V вв. – Вопросы философии и психологии, 13, 1892, 87–108; 14, 1892, 1–36.

¹⁶ Срв. *Кели, Д. М.* Кратка история на западната теория на правото. С., 1998, 72–73.

¹⁷ Цит. по: ХИСВ. Ч. 1, с. 66.

¹⁸ Пак там, с. 80.

¹⁹ По *Myers, H. A.* Цит. съч., 88–90.

²⁰ Пак там, с. 91.

²¹ Пак там, с. 77.

²² Цит. по: *Кели, Д. М.* Цит. съч., с. 77.

²³ Срв. *Лоран, Т.* Наследството на Каролингите. Нова история на средновековна Франция. Т. 2. С., 1997, 80–81.

²⁴ Пак там, 72–74 сл.

²⁵ Пак там, с. 78.

²⁶ Срв. *Ронин, В. К.* Франки, вестготы, лангобарды в VI–VIII вв.: политические аспекты самосознания. – Одиссей, 1989, с. 64.

²⁷ Добрите изследвания по този въпрос са доста малко; освен Ронин, бихме посочили тематичните сборници на немските и английските историци, напр. *Mittelalterliche nationen – neuzeitliche Nationen. Probleme der Nationenbildung in Europa.* Wiesbaden, 1995; *Concepts of National Identity in the Middle Ages*, by S. Forde etc. Leeds Texts and Monographs. New Series 14, 1995.

²⁸ *Duby, G. Krieger und Bauern. Die Entwicklung von Wirtschaft und Gesellschaft im frühen Mittelalter.* Fr.f.a.M., 1977, p. 116 sq.

²⁹ Пак там, с. 122.

³⁰ Според данните на Джон Ръсел населението на Западна Европа (Англия, Франция и Германия) се е увеличило от 7,5 млн. през 650 г. на 14 млн. през 1000 г. Срв. *Europäische Wirtschaftsgeschichte.* (Hg. v. C. Cipolla). Bd. 1. Stuttgart, New York, 1978, 21.

³¹ Срв. *Бессмертный, Ю. Л.* Цит. съч.

³² *Льо Гоф, Ж.* Цивилизацията на средновековния Запад. С., 1998, с. 234.

³³ Пак там, с. 268.

³⁴ Пак там, с. 266.

³⁵ Срв. популярния труд: *Световните цивилизации. История и култура в 4 тома.* Т. 2. Светът през средните векове. (Съст. Ф. Ралф, Р. Лернър и др.). С., 1998, с. 93.

³⁶ Срв. *Sokop, B. Stammtafel europäischer Herrscherhäuser.* Wien etc., 1993, S. 27, 40.

³⁷ Цит. по: *Calmette, J. Moyen age.* – In: *Textes et documents d'histoire.* T. 2. Paris, 1953, p. 140.

³⁸ Срв. *Pullan, B. Sources for the History of Medieval Europe from the mid – eight to the mid – thirteenth Century.* Oxford, 1966.

³⁹ Срв. *Дачев, Л.* История на политическите и правни учения. Дял I. С., 1999, 129–135.

⁴⁰ Цит. по: *Кели, Д. М.* Цит. съч., с. 93.

⁴¹ Пак там, с. 96.

- ⁴² Пак там.
- ⁴³ Пак там, с. 103.
- ⁴⁴ Пак там, с. 99.
- ⁴⁵ Срв. по въпроса *Haskins, G.* The Normans in European History. New York, 1966, p. 51.
- ⁴⁶ Срв. *Costain, T. B.* The Conquerors. New York, 1949, p. 194.
- ⁴⁷ Срв. *Kammler, K.* Die Feudalmonarchien. Politische und wirtschaftlich-soziale Faktoren ihrer Entwicklung und Funktionsweise. Köln, 1974, p. 207.
- ⁴⁸ Срв. *Haskins, G.* Цит. съч., с. 87.
- ⁴⁹ Цит. по: *Кели, Д. М.* Цит. съч., с. 97.
- ⁵⁰ Срв. *Stürner, W.* Die Gesellschaftsstruktur und ihre Begründung bei Johannes von Salisbury, Thomas von Aquin und Marsilius von Padua. – In: Soziale Ordnungen im Selbstverständnis des Mittelalters. Stuttgart, 1979, 162–168.
- ⁵¹ Documents illustrating the History of Civilisation in Medieval England (1066–1500). (Ed. by R. T. Davies). New York, London, 1969, p. 116.
- ⁵² Цит. по: *Кели, Д. М.* Цит. съч., с. 98.
- ⁵³ Срв. монографията на *Колесницкий, Н. Ф.* Священная Римская империя – притязания и действительность. М., 1978.
- ⁵⁴ Някои по-важни изследвания по въпроса: цит. по-горе сб. Mittelalterliche nationes – neuzeitliche Nationen...; особено проучванията на *Йохан Елерс*, събрани в сборника от негови материали: Ausgewählte Aufsätze. (Hg. M. Kitzinger, B. Schneidemüller). – In: Berliner historische Studien. Bd. 21. Berlin, 1996; *Zientara, B.* Frühzeit der europäischen Nationen. Aus d. Poln. Osnabrück, 1997; цит. сб. Concepts of national Identity in the Middle Ages; Nationes. Historische und philologische Untersuchungen zur Entstehung der europäischen Nationen im Mittelalter. Bd. 8. (Hg. v. J. Ehlers). Sigmaringen, 1989; *Schulze, H.* Staat und Nation in der europäischen Geschichte. München, 1995.
- ⁵⁵ Срв. *Kammler, H.* Цит. съч., с. 189.
- ⁵⁶ *Widukind von Corvey, Res gestae Saxonicae.* – In: Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung. Bd. 1. Stuttgart, 1995, p. 157.
- ⁵⁷ Пак там, с. 144.
- ⁵⁸ Die Werke Liutprands von Cremona. (Hg. v. J. Becker). Leipzig, 1915, 175–177 sq.
- ⁵⁹ Срв. особено интересното изследване по този въпрос на *Thomas, H.* Das Identitätsproblem der Deutschen im Mittelalter. – In: Geschichte in Wissenschaft und Unterricht. Zeitschr.d.Vaterlandes der Geschichtslehrer Deutschlands, Jg. 43, 1992, H. 12, p. 138.
- ⁶⁰ Срв. по въпроса *Erdmann, C.* Forschungen zur politischen Ideenwelt des Frühmittelalters. Berlin, 1951, 43–51.
- ⁶¹ *Kammler, H.* Цит. съч., с. 123.
- ⁶² *Ehlers, J.* Schriftkultur, Ethnogenese und Nationsbildung in ottonischer Zeit. – In: Ausgewählte Aufsätze, p. 335.
- ⁶³ Цит. по: Deutsche Geschichte. Bd. 1, p. 196.
- ⁶⁴ *Kammler, H.* Цит. съч., с. 140.
- ⁶⁵ Deutsche Geschichte. Bd. 1, 236–237.
- ⁶⁶ По-подр. при *Thomas, H.* Цит. съч., 142–144.
- ⁶⁷ Пак там, с. 151.
- ⁶⁸ Цит. по: Geschichte in Quellen. Mittelalter. (Hg. v. W. Lautemann, M. Schlenke). München, 1969, p. 291.
- ⁶⁹ Цитатът се дава по писмото на немските епископи до папа Адриан IV, написано от тях в началото на 1158 г. като отговор на съответно предишно писмо на папата от декември 1197 г., в което той изказва възмущението си от позорното изхвърляне на папските пратеници от императора при негова аудиенция. Цит. по: *Lautemann, W.* Цит. съч., 403–404.
- ⁷⁰ „Потвърждение от императора на мира с църквата“ от 17. 09. 1177 г. – Пак там, с. 435.
- ⁷¹ Пак там, с. 575.
- ⁷² Пак там, с. 573.
- ⁷³ Пак там, с. 581.
- ⁷⁴ Срв. *Thomas, H.* Цит. съч., 178–150.